

בענין יסוד איסור תחומין ומעמדו כמלאכה

מאמר זה ידון ביסוד איסור תחומין וגדרו. בחלק הראשון של המאמר נבחין בין שני דינים באיסור תחומים, דין מקום ודין יציאה, ונעמוד על שיעור האיסור, תחום די"ב מיל ותחום דאלפים אמה. בחלק השני נדון במעמד איסור תחומים כאיסור דאורייתא ודרבנן. בחלק השלישי נדון במעמד איסור תחומין כמלאכה ויחסו לשאר מלאכות שבת. בחלק הרביעי נדון בטיב היחס שבין איסור תחומין למלאכת הוצאה, ונציע שאיסור תחומין הוא חלק וענף ממלאכת הוצאה. בחלק החמישי נעמוד בהגדרת מעשה האיסור של תחומין, אם האיסור טבוע בעקירת מקום, כעין חילוף רשויות של הוצאה, או במעשה ופעולת ההליכה, ונדון בכמה נ"מ בין הדרכים.

א. איסור תחומין: הקדמה

שנינו בעירובין (מט:): "מי שבא בדרך וחשכה לו, והיה מכיר אילן או גדר, ואמר... שביתתי בעיקרו – מהלך ממקום רגליו ועד עיקרו אלפים אמה, ומעיקרו ועד ביתו אלפים אמה. נמצא מהלך משחשיכה ארבעת אלפים אמה. אם אינו מכיר, או שאינו בקי בהלכה, ואמר שביתתי במקומי – זכה לו מקומו אלפים אמה לכל רוח". מבואר שמי שקנה מקום שביתה קודם שבת יכול לצאת אלפים אמה לכל רוח ממקום שביתתו, אבל יותר משיעור זה אסור.

ובגמ' שם (נא.) איתא שמקור איסור זה הוא משמות טז: כט: "הני אלפים אמה היכן כתיבן? דתניא שבו איש תחתיו – אלו ארבע אמות, אל יצא איש ממקומו – אלו אלפים אמה". מסוגיא זו משמע שאיסור תחומין הוא מן התורה, ומלשון הקרא משמע ששני דינים נאמרו באיסור תחומין:

א. דין שביתה במקומו מ"שבו איש תחתיו", וב. איסור לצאת שיעור מסוים חוץ למקומו, מ"אל יצא איש ממקומו".

והנה לגבי דין שביתה במקומו, מבואר בגמ' (שם) שמקומו של אדם, מן הסתם, הוא ד' על ד' אמות. אך מי ששבת בעיר, כל העיר מוגדר כמקומו, וכן מי ששבת חוץ לעיר בבנין או בדיר, כל הבנין וכל הדיר מוגדרים כמקומו. ולכן, מי שיצא חוץ לתחום, או מי שלא קנה שביתה כלל, יש לו לכל הפחות מקומו (ד' על ד', הדיר, הבנין, העיר), ומותר לו להסתובב שם.¹ נוסף על כך, "מקומו" קובע מהיכן מודדים שיעור ההליכה חוץ למקומו (שהוא הדין השני של איסור תחומין). שיעור יציאה זה נמדד מהגבול החיצון של מקום שביתתו (הד' על ד', הדיר, הבנין, העיר).²

והנה לגבי הדין השני, שהוא שיעור יציאה חוץ למקומו מ"אל יצא איש ממקומו", מבואר בגמ' (שם) שהוא אלפים אמה. שיעור זה נלמד מגבול עיר מקלט, שגם שם מצינו דין "מקום" אשר ינוס שמה הרוצח ("ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו ושמתי לך מקום אשר ינוס שמה" (שמות כא:יג)), וגם דין יציאת הרוצח חוץ לגבול העיר ("ואם יצא עיר הרוצח את גבול עיר מקלטו וגו' ומצא אותו גאל הדם מחוץ לגבול עיר מקלטו ורצח גאל הדם את הרצח אין לו דם" (במדבר לה:כו-כז)). ושם, בעיר מקלט, התורה קבעה גבול של אלפים אמה ("ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה ואת פאת נגב אלפים באמה ואת פאת ים אלפים באמה ואת פאת צפון אלפים באמה והעיר בתוך, זה יהיה להם מגרשי הערים" (במדבר לה:ה)).

והנה נחלקו הסוגיות בהבנת הלימוד מעיר מקלט לתחומין. הגמ' בעירובין (נא.) מקשרת את הענינים בדרשה ובג"ש הבאה בעקיפי עקיפין: "מנא לן? – אמר רב חסדא: למדנו מקום ממקום, ומקום מניסה, וניסה מניסה, וניסה מגבול, וגבול מגבול, וגבול מחוץ, וחוץ מחוץ. דכתיב ומדתם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה וגו'".

¹ לפרטי דינים אלו, עיין בשולחן ערוך אורח חיים סימן שצ"ו, וסימן תה:א, וסעיפים ה, ו שם.

² עיין שולחן ערוך אורח חיים שצז:א.

לעומת זאת, לפי המשנה בסוטה (כז:): ר' עקיבא הבין שגבול העיר של אלפים אמה שנזכר במדבר לה:ה מתייחס באופן ישיר לתחום שבת. לדעתו, אין כאן יבוא של גבול עיר מקלט לשיעור תחום שבת, אלא עיקר גבול אלפים אמה הנזכר בפסוקים של ערי הלויים מתייחס לתחום שבת:³ "בו ביום דרש ר' עקיבא: ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה וגו', ומקרא אחר אמר: מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב, אי אפשר לומר אלף אמה שכבר נאמר אלפים אמה, ואי אפשר לומר אלפים אמה שכבר נאמר אלף אמה, הא כיצד? אלף אמה מגרש, ואלפים אמה תחום השבת."⁴

יוצא, אפוא, שתי הבנות בשיעור תחום אלפיים אמה. לפי הסוגיא בעירובין (נא.) הוא נלמד מגז"ש משיעור יציאת הרוצח חוץ לגבול עיר מקלט. לפי ר' עקיבא בסוטה (כז:), התורה קבעה בפירוש שיעור אלפיים אמה לתחום שבת בפרשת ערי הלויים.⁵

³ כך הדגיש רש"י (סוטה כז: ד"ה מגרש): "ואלפים לא הוזכרו לתתן ללויים ולא נאמרו אלא ליציאת תחום שבת". ולפי"ז שיעור זה אינו נוגע כלל לערי הלויים, אלא התורה הביאה אגב דיונו בקביעת גבול העיירות.

⁴ ובר פלוגתיה במשנה שם (סוטה כז:), ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, מפרש שכל הפסוק מתייחס לנחלת הלויים, אלא ששיעור אלף אמה הוא לענין מגרש, ושיעור אלפים הוא לשדות וקרמים: "ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר: אלף אמה מגרש, ואלפים אמה שדות וקרמים."

⁵ והנה המפרשים דנו בטיב היחס שבין המקורות השונים של איסור תחומין. עיין בתוספות סוטה (ל: ד"ה מר סבר) שתמה על כך שמהסוגיא בסוטה משמע שלמ"ד תחומין דאורייתא הגזה"כ "ומודתם מקיר העיר וכו' אלפים אמה" מוסבת על תחומין ואילו מ"ד תחומין דרבנן סובר שהגזה"כ הזאת מוסבת על ערי הלויים, אך בעירובין (נא.) מבואר שגם אם הפסוק מוסב על ערי הלויים יש ללמוד ממנו שיעור תחומין מגז"ש: "מר סבר תחומין דאורייתא ומר סבר תחומין דרבנן — תימה דהכא משמע דאי הוה משתעי קרא דאלפים אמה בלויים דהוה סבר דתחומין דרבנן אלא טעמא משום דמשתעי בשבת והא יליף לתחומין בפרק מי שהוציאוהו (עירובין דף נא.) מג"ש מקום ממקום ומקום מניסה וכו' א"כ אפי' הוה משתעי בשדות וקרמים הוי מצי למילף בהו ג"ש דמקום דכתיב גבי שבת היינו אלפים דהא פריך התם ונילף מקיר העיר וחוצה אף על גב דההוא קרא משתעי לדברי הכל בלויים ובספ"ק דעירובין (דף יז:): משמע מאן דסבר דתחומין דאורייתא נפקא לן מאל יצא איש ממקומו."

ועיין בקרן אורה סוטה (ל: ד"ה במאי) שכתב שלכ"ע מקור האיסור אינו מ"ומודתם". לדעתו עיקר מקור איסור תחומין הוא מ"אל יצא איש ממקומו", והלימוד מ"ומודתם" הוא רק לענין קביעת שיעור האיסור: "וקמ"ל קרא דאלפים אמה סביב העיר בכלל העיר הוא. ולא דנפקא ליה מהכא עיקר איסור תחומין, דמהאי קרא לא שמעינן לא איסור לאו ולא עשה. אלא עיקר תחומין מאל יצא איש ממקומו נפק"ל, וכדאמרינן בעירובין. ושיעור המקום הוא דנפק"ל מהאי קרא". וכן משמע קצת מדברי הרמב"ם בפירוש המשניות סוטה (ה: ג) שכתב שלכו"ע יש איסור תחומין מן התורה מאל יצא, ולא נחלקו ר' עקיבא ור' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אלא באם שיעור האיסור מפורש בתורה. אך השוה דבריו לדברי הריטב"א בעירובין (נא. ד"ה היכן) שכתב למ"ד תחומין דרבנן לימוד זה מאל יצא אינו אלא אסמכתא: "היכן כתיבן. פי' היכא רמיזי ואהיכא אסמכינהו רבנן למאי דקי"ל דתחומין דרבנן"

אך עיין ברמב"ן שבת (פז: ד"ה אתחומין) שלכאורה חולק על הקרן אורה וכתב שלמאן דדורש אל יצא אל יוציא לאיסור הוצאה, אפשר שמקור איסור תחומין הוא מ"ומודתם": "אתחומין לא אפקוד. וא"ת והרי התם כתיב אל יצא איש ממקומו דהיינו תחומין להני דאית להו תחומין דאורייתא, איכא למימר בסיני נאמר אלא שנכתב במקומו ... א"נ סבר לה כמ"ד אל יוציא, ותחומין מערי מקלט גמרינן".

והנה יש להצביע על מקורות נוספים שמעידים לכאורה על דין תחומין מן התורה. עיין בעירובין (נב:): שהגמ' דורשת הפסוק בישעיהו נח: יג "אם תשיב משבת רגלך עשות חפצך ביום קדשי וקראתי לשבת ענג לקדוש ה' מכבד וכבדתו מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר". לענין תחומין: "מי שיצא חוץ לתחום – אפילו אמה אחת לא יכנס. רבי אליעזר אומר: שתיים – יכנס, שלש – לא יכנס".

ובגמרא שם: "אמר רבי חנינא: רגלו אחת בתוך התחום ורגלו אחת חוץ לתחום – לא יכנס, דכתיב אם תשיב משבת רגלך, רגלך כתיב". ועיין מש"כ הרד"ק שם (ישעיהו פרק נח פסוק יג): "אם תשיב משבת – מלכת בשבת חוץ לתחום, ואמר אם תשיב כלומר אם היית הולך בדרך ונזכרת שהוא שבת והשיבות רגלך אחור מלכת עוד לכבוד שבת כל שכן עשות חפצך שהוא כולל המלאכות שחייבין עליהם מיתה כי אפילו לצאת חוץ לתחום שהוא בלאו חמור עליך ותשמר ממנו".

ועיין ביבמות מז: שהגמ' דורשת "אל אשר תלכי אלך" (רות א: טז) לענין תחומין: "אמר רבי אלעזר: מאי קראה? דכתיב: ותרא כי מתאמצת היא ללכת אתה ותחדל לדבר אליה, אמרה לה: אסיר לך תחום שבת! באשר תלכי אלך".

ועיין בבראשית רבה (פרשת בראשית פרשה יא) שדרש מבראשית לג: יח, "ויבא יעקב שלם עיר שכם אשר בארץ כנען בבאו מפדן ארם ויחן את פני העיר", שיעקב קבע תחומין: "יעקב שכתוב בו שמירת שבת, שנאמר ויחן את פני העיר, נכנס עם דמדומי חמה, וקבע תחומין מבעוד יום, ירש את העולם שלא במדה שנאמר והיה זרעך כעפר הארץ וגו'".

והנה הבבלי בכל מקום מניח ששיעור תחומין הוא אלפים אמה לכל רוח. אולם הירושלמי (עירובין ג:ד) הביא שתי שיטות נוספות בשיעור תחומין, ארבעת אלפים אמה, וי"ב מיל: "א"ר יוסה קיימתיה כיי דמר ר' הושעיה הגיעוך סוף תחומי שבת שאינן מחוורין מדבר תורה. רב מנא בעי ניחא לאלפיים אמה אינו מחוור ארבעת אלפיים אמה מחוור הוא. ר' שמעון בר כרסנא בשם ר' אחא אין לך מחוור מכולם אלא תחום שנים עשר מיל כמחנה ישראל".

הירושלמי (שם) מביא מקור לתחום י"ב מיל ממידת מחנה ישראל במדבר, אך הירושלמי לא הביא מקור לשיעור תחום ארבעת אלפים אמה, ונחלקו המפרשים בדבר. העמודי אור (יד:יב) ביאר שבאמצע מחנה ישראל היה מקום פנוי כשיעור ארבעת אלפים אמות, דכשחנו במדבר חילקו את המחנה לד' מחנות סביב המשכן, ובאמצע היה מקום שאינו מיושב של ארבעת אלפים אמה, והתורה צותה שלא לעבור ממחנה למחנה דרך המקום הפנוי באמצע: "לפי מה שנתבאר היה בפנים של מחנה ישראל בין מזרח למערב וכן בין צפון לדרום ארבעת אלפים אמה ועוד (מקום אהל מועד) ושם היה שייך איסור תחומין כמו שכתבנו, והיה אפשר לפרש שכל דגל כחנייתו נקרא מקומו של אנשי הדגל, ואמרה התורה אל יצא איש ממקומו, פי' אל מקום חברו דרך מקום הפנוי באמצע".

הדברי יחזקאל (ז:ו) הציע מקור אחר לשיעור ארבעת אלפים של הירושלמי. לדעתו, גם שיעור זה נעוץ באלפים אמה של עיר מקלט (הנלמד בגז"ש מקום ממקום בעירובין נא.). אלא שלדעתו ב' דינים נאמרו בשיעור אלפים אמה. דין מקום דאלפים אמה, שמקומו של אדם הוא אלפים אמה לכל רוח. ועוד, איסור לצאת אלפים אמה חוץ למקומו. נמצא שיעור ההליכה שאסרה התורה הוא ארבעת אלפים אמה: "ומעתה נראה דלפי"מ שנתבאר לעיל דתחום אלפים מיקרי מקומו וכאלו דר בכולו חשיב, א"כ כשיוצא חוץ לתחום כיון דבמקום שעומד עתה ג"כ יש לו אלפים לכל רוח

ועיין ברוקח שביאר על פי מדרש זה נוסח תפילת מנחה של שבת 'אברהם יגל יצחק ירנן יעקב ובניו ינוחו בו' (פירושי סידור התפילה לרוקח, עמוד תקפה): "יעקב ובניו ינוחו בו לכך סמך אם תשיב משבת רגליך וקראת לשבת עונג, וסמך ליה והאכלתיך נחלת יעקב אביך והזכיר מנוחה ביעקב לפי שהוא קבע תחומין לשבת".

מטעם דקונה עתה שביתה חדשה, וכל שיש לו אלפים לכל רוח מיקרי שדר בכל תחומו, ונמצא דכל שלא נתרחק מסוף תחומו הראשון אלפים אמה עדיין לא מיקרי עקירה מתחומו הראשון, דכיון דמיקרי דר בכל התחום א"כ עדיין אגוד בתחומו הראשון כיון דחשיב עדיין מקומו, ואין אני קורא בזה אל יצא ממקומו כיון דלא עקר ממקומו לגמרי ודמי לרגלו אחת בתוך התחום דלא מיקרי עקירה לחיבו, ורק כשנתרחק מסוף תחומו הראשון אלפים אמה אז חשיב יצא מתחומו הראשון מכל וכל שאינו עוד מקומו כלל, ואף דמה שקונה שביתה חדשה כשיצא חוץ לתחום הוא לאחר שכבר אבד תחומו הראשון מ"מ אין לדונו בשעה זו לעוקר מתחומו הראשון משום דלא פסקה דירתו אף רגע, ולפ"ז מבוארין היטב דברי הירושלמי תינח אלפים אינן מחוורין ד' אלפים מחוורין והיינו דנהי דר' הושעיה ס"ל דלא קיי"ל כר"ע דיליף מקרא דומדותם לתחום שבת, אבל מ"מ אפשר דילפינן מקום מקום ויהיו התחומין מדין מקום, ועפ"ז מותר לילך ד' אלפים מדאורייתא ממקום שקנה שביתה".⁶

ב. תחומין דאורייתא ותחומין דרבנן

נחלקו הקדמונים אם איסור תחומין הוא איסור דאורייתא או דרבנן. דהנה מהסוגיא בעירובין הנ"ל (נא.) משמע שתחומין דאורייתא, ומקורו משבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו או מגבול ערי הלויים.⁷ גם מפרק

⁶ וכן כתב הדברי יחזקאל ב:ז: "האיסור הוא מטעם עקירת מקום, וממילא אינו עובר מדאורייתא אלא כשעוקר אלפים מסוף התחום כדברי הירושלמי הנ"ל... דכל האלפים נעשו מקומו".

⁷ אך עיין לעיל הערה 5 מה שדנו המפרשים במקור האיסור. ועיין בריטב"א עירובין (נא. ד"ה היכן) שכתב למ"ד תחומין דרבנן לימוד זה אינו אלא אסמכתא: "היכן כתיבן. פי' היכא רמיזי ואהיכא אסמכינהו רבנן למאי דקי"ל דתחומין דרבנן". וכעין זה כתב המאירי (בית הבחירה עירובין לו.) לגבי הלימוד מומדותם למ"ד תחום אלפים דרבנן: "ומה שאמרו בכל התלמוד בתחומין ואלביא דר' עקיבא שמשמע שכל האחרים סוברים מדרבנן פירושו על אלפים אמה אבל שנים עשר מיל מדאורייתא ומה ששאלו בפרק מי שהוציא וזהו נ"א א' הני אלפים אמה היכא כתיבן אסמכתא בעלמא הוא והראיה שהרי בתחבולות הם באים עליה גמרינן מקום מקום וניסה וניסה מניסה וגבול וגבול ומתחילתו דתחומין דרבנן ומה שכתב ר"ל אל יצא איש ממקומו מושמתי לך מקום

קמא דעירובין (יז). משמע שתחומין דאורייתא. דהנה במשנה שם משמע שמחנה שיצא למלחמה פטור מתחומין: "ארבעה דברים פטרו במחנה: מביאין עצים מכל מקום ופטורין מרחיצת ידים, ומדמאי, ומלערב", ובגמ' שם (יז): מבואר שאי אפשר לומר כן, שהרי תחומין דאורייתא, ולכן הגמ' מבארת שכוונת המשנה לפטור מעירוב חצירות ולא מתחומין: "ומלערב. אמרי דבי רבי ינאי: לא שנו אלא עירובי חצירות, אבל עירובי תחומין – חייבין. דתני רבי חייא: לוקין על עירובי תחומין דבר תורה". יוצא, אם כן, שאיסור תחומין הוא דאורייתא, וכלשון הגמ' שלוקין על עירובי תחומין דבר תורה.⁸

מאידך, במשנה סוטה (כז): ובגמ' שם (ל): נחלקו התנאים אם תחומין דאורייתא. לפי הסוגיא בסוטה, רק רבי עקיבא שדורש "ומדותם מחוץ לעיר וגו' אלפים באמה" לתחום שבת סובר תחומין דאורייתא. ואילו ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, שפירש אותו הפסוק לענין ערי הלויים ומחלק בין מגרש לשדות וכרמים, סובר שתחומין דרבנן. וז"ל המשנה: "בו ביום דרש ר' עקיבא: ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה וגו', ומקרא אחר אמר: מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב, אי אפשר לומר אלף אמה שכבר נאמר אלפים אמה, ואי אפשר לומר אלפים אמה שכבר נאמר אלף אמה, הא כיצד? אלף אמה מגרש, ואלפים אמה תחום השבת, ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר: אלף אמה מגרש, ואלפים אמה שדות וכרמים". ובגמ' שם (סוטה ל): מבואר שנחלקו אם תחומין דאורייתא: "בו ביום דרש רבי עקיבא וכו'. במאי קא מיפלגי? מר סבר: תחומין דאורייתא, ומר סבר: דרבנן".⁹

אשר ינוס שמה ואחר כך מניסה וגבול והוא מגבול עיר מקלטו אשר ינוס שמה ואח"כ מגבול וחוץ שבפסוק ומדותם".

⁸ ועיין רש"י שם (ד"ה לוקין) שביאר שהגמ' סומכת על הגזה"כ דאל יצא איש ממקומו: "לוקין על עירובי תחומין דכתיב אל יצא איש ממקומו ומהכא ילפינן תחומין בפרק מי שהוציא והו (עירובין נא, א)". וכן מבואר מהמשך הסוגיא שדנה במשמעות הקרא ד"אל יצא" אם לוקין על לאו שב"אל" ועל היחס שבין איסור תחומין מהדרשות דאל יצא ואל יוציא.

⁹ אך עיין ברמב"ם פירוש המשניות (סוטה ה:ג) דמשמע שלא נחלקו אם עיקר איסור תחומין הוא דאורייתא או דרבנן, דלכ"ע עיקר האיסור הוא מן התורה, ולא נחלקו אלא

זאת ועוד, דהנה מכמה סוגיות בש"ס משמע שתחומין דרבנן, דלא כמו ר"ע, ונגד משמעות הסוגיות בעירובין (יז., נא.). עיין בפרק כלל גדול (שבת סט.) שהגמ' דנה אם יש היכי תימצי של חילול שבת בזדון אע"פ שהוא שוגג לגבי עונש מיתה. הגמ' מציעה מקרה שבו המחלל הוא שוגג לגבי הל"ט מלאכות אך ידע בתחומין אליבא דרבי עקיבא: "תנן: אבות מלאכות ארבעים חסר אחת, והוינן בה: מנינא למה לי? ואמר רבי יוחנן: שאם עשאן כולן בהעלם אחד – חייב על כל אחת ואחת. היכי משכחת לה – בזדון שבת ושגגת מלאכות. בשלמא לרבי יוחנן, דאמר כיון ששגג בכרת אף על פי שהזיד בלאו – משכחת לה כגון דידע לה לשבת בלאו, אלא לרבי שמעון בן לקיש, דאמר עד שישגוג בלאו ובכרת – דידע ליה לשבת במאי? דידעה בתחומין, ואליבא דרבי עקיבא." משמע שרבי עקיבא שסובר תחומין דאורייתא הוא שיטת יחיד, ואילו שאר התנאים חולקים עליו.

וכן משמע מהסוגיא בסנהדרין (סו.), שדנה אם יש היכי תמצי לחלל שבת בדבר שאין בו חיוב חטאת וכרת, והסיקה שיש, על ידי תחומין אליבא דר"ע: "המחלל את השבת בדבר שחייבין על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת. מכלל דאיכא מידי דחילול שבת הוי, ואין חייבין לא על שגגתו חטאת ולא על זדונו כרת, מאי היא? – תחומין, ואליבא דרבי עקיבא."

באם שיעורו מפורש בתורה: "ר' עקיבה סובר כי אסור תחומין דאורייתא ואומר שהן מפורשין בכתוב. ור' אליעזר אומר תחומין דרבנן, כלומר שאין להן גבול בתורה אלא שעור תחום שבת מדרבנן. והלכה כר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי שאומר תחומין דרבנן."

ועיין בדבריו בפירוש המשניות סנהדרין (ז:ח) שג"כ משמע שאליבא דחכמים עיקר איסור תחומים הוא דאורייתא אלא שלדעת החכמים, מי שעובר על תחומים אינו נקרא מחלל-שבת, שלשון חילול מוסב דוקא על המלאכות שיש בהן כרת. משמע מדבריו שאין נפקותא בין ר"ע לחכמים מצד זה שעובר על איסור של תורה, אלא רק מצד העונש: "משנה זו לר' עקיבה שסובר שיש חלול שבת שאין חייבין על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת והוא אסור תחומין, לפי שאסור תחומין לר' עקיבה דאורייתא, אבל חכמים אומרים אסור תחומין דרבנן ואינם קוראים אותו חלול, ואינם קוראים חלול אלא המלאכות בלבד שחייבין על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת. כמו שנתבאר במקומו. והלכה כחכמים."

ועיין גם בביצה (לו:) שהגמ' שיללה את האפשרות שאיסור רכיבה על גבי בהמה בשבת הוא מטעם תחומין, דמאחר ותחומין אינו דאורייתא אין לאסור רכיבה על גבי בהמה מחשש שיצא חוץ לתחום: "ולא רוכבין על גבי בהמה – גזרה שמא יצא חוץ לתחום. – שמע מינה תחומין דאורייתא? – אלא: גזרה שמא יחתוך זמורה".

הראשונים דנו במשמעיות השונות של הסוגיות. מהסוגיא בעירובין נא. והלימוד מאל יצא איש ממקומו ומהסוגיא ביז. שלוקין על תחומין דבר תורה, משמע שאיסור תחומין דאורייתא. מהסוגיא בסוטה ל: משמע שנחלקו התנאים במעמד איסור תחומין. ומסתימת התלמוד בשבת, ביצה, וסנהדרין משמע שלהלכה תחומין דרבנן, ורק ר"ע, שהוא שיטת יחיד, סבור תחומין דאורייתא, ושאין ההלכה כמותו.

תחום אלפים דאורייתא

יש ראשונים שפסקו כרבי עקיבא שתחום אלפים אמה הוא דאורייתא. כך משמע מהבה"ג (סימן י הלכות עירובין, פרק מי שהוציאוהו) שהביא הדרשה דאל יצא איש ממקומו כפשוטה, וג"כ הביא דרשת רבי עקיבא להלכה, וכן פסק שמי שיצא חוץ לתחום אלפים אמה לוקה דבר תורה: "תנו רבנן שבו איש תחתיו אילו ארבע אמות, אל יצא איש ממקומו אילו אלפים אמה של תחום השבת... ומנלן דתחום השבת אלפים אמה, דכתיב ומגרשי הערים אשר וגו', ותניא רבי עקיבא אומר אי אפשר לומר אלף אמה שכבר נאמר אלפים אמה, ואי אפשר לומר אלפים אמה שכבר נאמר אלף אמה, למה נאמר אלף ולמה נאמר אלפים, אלא אלף אמה מגרש ואלפים אמה תחום השבת. ועד אלפים אמה שרי לסגויי בשבתא אבראי, טפי מהכי לא. ומאן דמסגי טפי משני אלפים אמה בשבת מלקינן ליה, דתני רבי חייא (עירובין יז ב) לוקין על עירובי תחומין דבר תורה".¹⁰

¹⁰ וכן הוא בספר העיתים (סימן ל) בשם הבה"ג: "אלו תורף דברי בעל הלכות דס"ל דמאן דמסגי לבר מאלפים אמה מלקינן לי' דבר תורה".

וכן משמע מהשאלות (בשלח שאלתא מח): "שאלתא דאסי' להון לדבית ישראל לסגויי ביומא דשבתא טפי מן תרי אלפי' אמה דכתי' ראו כי ה' נתן לכם את השבת על כן הוא נותן לכם ביום הששי לחם יומי' ותניא שבו איש תחתיו ארבע אמות אל יצא איש ממקומו אלו אלפי' אמה של תחום שבת ואלו ד' אמה דקא אמרינן מאי היא דמאן דאפקוה גוי' או רוח רעה חוץ לתחו' היכא דשבקוה אית ליה ד' אמו' ומאן דמסגי טפי מאלפי' אמה בשבת מלקינ' ליה דתאני רבי חייה מלקין על עירובי תחומין מדברי תורה".

וכן משמע מדברי הרמב"ם בספר המצוות ובפירוש המשניות. דעיין בספר המצוות (לא תעשה שכא): "היא שהזהירנו שלא להלך חוץ לתחום המדינה בשבת והוא אמרו (בשלח טז) אל יצא איש ממקומו ביום השביעי. ובאה הקבלה שגבול ההליכה שהיא אסורה מה שנוסף על אלפיים אמה חוץ מן המדינה ואפילו אמה אחת. וללכת אלפיים אמה לכל צד מותר. ולשון מכילתא אל יצא איש ממקומו אלו אלפיים אמה. ובגמ' עירובין (יז ב הוב' סל"ת י) אמרו לוקין על איסורי תחומין דבר תורה. ובמסכתא ההיא התבארו משפטי מצוה זו".

ובהקדמה לפירוש המשניות, תוך דיונו בענין נביא שקר, כתב: "ואם אמר הנביא הזה עצמו, שצונו מה שצוה ביום השבת הזה וקיימנו צווי, שתחום שבת אלפים פחות אמה, או אלפים ואמה, וייחס זאת על פי הנבואה ולא בדרך העיון והלימוד, הרי הוא נביא שקר ויומת בחנק. ועל פי זה תדון בכל מה שיצוה אותך הנביא, וכל מה שתמצא במקרא בדברי נביא שהוא סותר דבר מן המצוות הרי היסוד הזה מפתח לכל זה". ולכאורה דבריו אינם מובנים אא"כ נימא שתחום אלפים דאורייתא, דאז י"ל שדברי הנביא-שקר סותרים "דבר מן המצוות".

ראשונים אלו פוסקים כשיטת ר"ע שתחום אלפים אמה הוא דאורייתא. אולם, ראשונים אחרים חולקים עליהם והבחינו בין שני שיעורים בדין תחומין: שיעור תחום של י"ב מיל, שהוא דאורייתא, ושיעור תחום של אלפים אמה, שהוא דרבנן, כמו שנבאר להלן.

תחום י"ב מיל דאורייתא

הרי"ף (עירובין ה.) עמד בסתירת הסוגיות – שמעירובין יז. (שקבע שאין לפטור את המחנה מעירוב תחומין ושלוקין על תחומין דאורייתא) משמע שתחומין דאורייתא, ואילו משאר הסוגיות משמע שרק ר"ע, שהוא שיטת יחיד, סובר תחום דאורייתא – וחילק בין תחום של אלפיים אמה, שאינו מדאורייתא אלא לר"ע, לבין תחום די"ב מיל של הירושלמי, שאפילו החכמים מודים שהוא מן התורה. לפי הרי"ף ישנם שני שיעורים של איסור תחומין, י"ב מיל מדאורייתא ואלפים אמה מדרבנן: "תאני ר' חייא לוקין על עירובי תחומין דבר תורה ... וקשיא לן היכי אמרינן הכא לוקין על עירובי תחומין דבר תורה ואנן קיימא לן דליתא לדרכי עקיבא דאמר תחומין מדאורייתא ואשכחינא בגמ' דבני מערבא דגרסינן הגיעוך סוף תחומי שבת שאינן מחוורין לך דבר תורה ר' מנא בעא ניחא אלפים אמה אינו מחוור ד' אלפים אמה מחוור הוא ר"ש בר ביסנא בשם רבי אחא אמר אין לך מחוור מכולם אלא תחום י"ב מיל כמחנה ישראל נמצאו עכשיו תחומי שבת מהן דרבנן ומהן דאורייתא מאלפים אמה ולמעלה עד י"ב מיל לוקה עליהן מדרבנן ולר"ע לוקה עליהן מדאורייתא ... מי"ב מיל ולמעלה לוקה עליהם מדאורייתא לדברי הכל דכתיב אל יצא איש ממקומו והיינו י"ב מיל כנגד מחנה ישראל אבל מאלפים אמה ולמטה מותר לדברי הכל."

וכן היא שיטת הרמב"ם במשנה תורה (שבת כז:א): "היוצא חוץ לתחום המדינה בשבת לוקה שנאמר אל יצא איש ממקומו ביום השביעי, מקום זה הוא תחום העיר, ולא נתנה תורה שיעור לתחום זה אבל חכמים העתיקו שתחום זה הוא חוץ לשנים עשר מיל כנגד מחנה ישראל, וכך אמר להם משה רבינו לא תצאו חוץ למחנה, ומדברי סופרים שלא יצא אדם חוץ לעיר אלא עד אלפים אמה אבל חוץ לאלפים אמה אסור, שאלפים אמה הוא מגרש העיר".¹¹

¹¹ והנה לפי הרי"ף ודעימיה שיש דין תחומין דרבנן של אלפים אמה ודין תחומין דאורייתא של י"ב מיל יש לדון בטיב היחס שבין שני השיעורים. מספר החינוך (מצוה כד) משמע שאיסור תחום אלפים הוא גדר וסייג דרבנן לתחום דאורייתא של י"ב מיל: "מצות לא תעשה ... שנמנענו שלא ללכת בשבת חוץ לגבולים ידועים, שנאמר אל יצא

איש ממקומו ביום השביעי, ובא הפירוש עליו שמקומו נקרא כל שאינו מרחיק יותר משלש פרסאות חוץ לעיר. והפרסה ארבעה מילין, והמיל אלפיים אמה. ומודדין משפת הבית החיצון שבעיר אפילו היתה גדולה כנינוה, זהו לדין תורה, אלא שחכמים גדרו גדר ואסרו שלא לילך יותר מאלפיים אמה חוץ לעיר". ויש לעיין שמא שיעור אלפים אינו סייג כי אם סוג של איסור חצי שיעור של תחום י"ב מיל. ועיין מה שנבאר לקמן (בחלק ה' של המאמר) אם שייך איסור חצי שיעור בתחומין.

אך עיין ברשב"א (עירובין לו. ד"ה שבת) דמבואר שתחום אלפים הוא דין בפני עצמו ואינו קשור ואינו סייג לאיסור י"ב מיל: "תחומי אלפים אמה לא גזרו עליהן משום לתא דתחומין דשנים עשר מיל דרחוקין הן זה מזה מאוד אלא דרבנן הן לגמרי דאסמכניהו אתחומי ערי מקלט לערי הלויים ואסמכניהו אגזירה שוה כדאי' לקמן בפרק מי שהוציאוהו". וא"כ תחום י"ב מיל ותחום אלפים הם שני דינים נפרדים, אלא שתחום אלפים הוא דרבנן.

והנה יש להסתפק אם גם מדאורייתא אפשר לומר שיש דינים בתחומין: תחום דאלפים ותחום ד"ב מיל, וזה בשני אופנים. א. י"ל שר"ע שסובר תחום אלפים דאורייתא מודה לשיטת הירושלמי שיש עוד דין תחומין דאורייתא של י"ב מיל. ב. י"ל שהחכמים הסוברים שאיסור תחום אלפים הוא מדרבנן מודים שיש חלות דאורייתא באלפים על אף שאיסור הציאה בשיעור זה הוא רק מדרבנן. ונראה שכן היא דעת החתם סופר בהגהותיו על הירושלמי (עירובין כג:), שחידש שיש חלות דאורייתא של שביתה באלפים אף אם איסור יציאה חוץ לגבול זה הוא רק דרבנן, ונ"מ לדעתו, לענין נכרי ששבת: "ובש"ס דילן סוטה פ' כשם איכא מ"ד תחומין אלפים אמות דאורייתא ויליף מקרא מקיר העיר וחוצה אלפים אמה סביב ולא קיי"ל כוותיה אלא הרי"ף ורמב"ם פסקו כירושלמי דוקא י"ב מיל דאורייתא כמחנה ישראל. וצ"ל אלו ואלו דא"ח. דודאי משמע מפרשת לויים שזה הוה מקום הראוי לכל עיר והיוצא מזה יוצא ממקומו ביום השביעי. ונפקא מיניה לגוי ששבת שאם יצא חוץ לאלפים אמה מעירו שוב אינו מתחייב מיתה שהרי לא שבת. אך בישראל גזה"כ הוא אל יצא איש ממקומו, מקומם שבמדבר מחנה ישראל שהיה י"ב מיל, נמצא ישראל אינו עובר מן התורה עד שיצא חוץ לי"ב מיל ובן נח מכיון שיצא חוץ לאלפים כבר קיים יום ולילה לא ישבותו.

ובזה נ"ל ליישב מאחז"ל קיים א"א כל התורה כולה ואפילו ע"ת. ורשב"א בתשובה ססי' צ"ד גרס עירובי תחומין. ושמעתי שסמך על קרא עקב אשר שמע אברהם בקולי היינו עקב שדש בעקביו שהיא תחומין ונכון הוא. אלא שצ"ע מ"ש עירובי תחומין, היה לו לומר קיים תחומין, וכי לא סגי שלא יניח עירוב, בשלמא עירובי תבשילין דלא סגי דלא יבשל ויאפה מיו"ט לשבת ע"י ע"ת אבל עירובי תחומין קשה. והא"ש אע"ז רצה לקיים חומרת ישראל וחומרת ב"נ ע"כ הניח עירובי תחומין בכל ע"ש סוף אלפים והותר לו איסור תחומין דרבנן לילך יותר מאלפים ומ"מ לא שבת כב"נ שהרי בב"נ הוה זה יציאה חוץ לתחום וכב"נ אין עירוב מועיל ולא גרוע כי לישראל תקנו והם אמרו לאסור אפי' חוץ לאלפים והם התירו ע"י עירוב אבל לב"נ אין העירוב מפסיד ונמצא שבת כישראל

תחומין דרבנן

הרמב"ן ובעל המאור הסיקו שאין תחומין מן התורה כלל, אלא כל עיקרו הוא מדרבנן. הם הוכיחו כן מסתימת הגמ' בכמה מקומות שרק אליבא דר"ע תחומין דאורייתא, ומהסוגיא בעירובין (לו.) שהגדירה את תחומין כדבר שאין לו עיקר מן התורה – משמע שכל עיקר דין תחומין הוא מדרבנן. וז"ל הרמב"ן (חידושים עירובין יז:): "ועוד משמע בגמ' דילן בכמה מקומות שאין לתחומין עיקר מן התורה אלא לדברי ר"ע, כדאמרינן בפ' כלל גדול (ס"ט א') דידע לה לשבת במאי דידע לה לתחומין אליבא דר"ע אלמא לרבנן ליכא תחומין דאורייתא, ובפרק מי שהחשיך (קנ"ג ב') לאו מכלל דאיכא מידי דאין חייבין על שגגתו חטאת ולא על זדונו כרת ומאי נינהו ... תחומין אליבא דר"ע ... ובמס' יום טוב בפ' משילין (ל"ו ב') גזרה שמא יצא חוץ לתחום ש"מ תחומין דאורייתא אלא גזרה שמא יחתוך זמורה, וגדולה מהן לקמן בפ' בכל מערבין (ל"ו א') דאמרינן גבי טומאה של דבריהם באוכל אוכלין טמאין והבא ראשו ורובו במים שאובין לרבי יוסי דאמר ספקו טמא שאני טומאה הואיל ויש לה עיקר מן התורה שבת נמי דאורייתא היא קסבר רבי יוסי תחומין דרבנן, אלמא תחומין דבר שאין לו עיקר מן התורה כלל הוא."¹²

שהרי לא יצא חוץ ל"ב מיל רק חוץ לאלפים דרבנן דמהני עירוב ולא שבת כב"נ כיון שיצא חוץ לאלפים ונכון הוא בעזה"י ת".

לדעת החתם ספר יש נ"מ לשיעור תחום אלפים ברמת הדאורייתא אפילו לשיטת החכמים לענין זה שנכרי שיצא חוץ לאלפים בשבת מוגדר כמי שלא שבת. ויש לדון אם נוסף על נ"מ לענין נכרי ששבת יש נ"מ דאורייתא לשיעור אלפים לענין דין עונג וכבוד שבת, על פי ישעיהו נח: יג והרד"ק שם. עיין לעיל הערה 5.

¹² אולם ראשונים אחרים הבינו שממרא זו "אין לו עיקר מן התורה" אינו נוגע לשורש וחלות איסור תחומין אם הוא מדאורייתא או מדרבנן אלא באם איסורו מפורש בקרא. עיין ראבי"ה (הלכות עירובין סימן תז): "ואי סלקא דעתך דתחומין דשנים עשר מיל דאורייתא אם כן יש לו עיקר מן התורה, ומאי שני ליה. ויש לי לומר כיון שאינן כתובים בפירוש בתורה כמו טומאה אין לו עיקר מן התורה קרינן ליה. ונראין הדברים כך כדי להשוות הירושלמי והבבלי". ועיין בתרומת הדשן (סימן פג) שהסיק לפי"ז שתחומין אינו מפורש בתורה, על אף שכח האיסור הוא מדאורייתא, שיש להקל בנכרי שהביא דורון לישראל מחוץ לתחום: "ומהאי טעמא י"ל נמי דדוקא באיסור מחובר וצידה החמירו חכמים לאסור, אם עשאו נכרי בשביל ישראל, דאיסור מפורש בתורה בכל

וז"ל בעל המאור (עירובין ה. בדפי הרי"ף) שהסיק שאיסור תחומין אינו אלא מדרבנן: "ובסוף זה הפרק כתב הרי"ף תחומין יש מהן דאורייתא ויש מהן דרבנן סמך על דברי הירושלמי והניח תלמוד ערוך שלנו דאמרינן בפרק כלל גדול דידע לה לשבת במאי דידע לה בתחומין אליבא דר"ע מדשבקינהו לרבנן ואוקמה כיחידאי אלמא לרבנן ליכא תחומין מדאורייתא כלל, ותו דאמרינן במס' יום טוב אין רוכבין על גבי בהמה מאי טעמא גזירה שמא יצא חוץ לתחום שמעת מינה תחומין דאורייתא לא גזירה שמא יחתוך זמורה מיהא שמעינן דליכא תחומין מדאורייתא כלל אלא כולם מדבריהם, והם הוא שהחמירו בהם במקצת מקומות, וסוגיין בכליה תלמודא דילן הכי דליכא תחומין אלא מדרבנן לרבנן דפליגי עליה דרבי עקיבא".

ג. מעמד תחומין כמלאכה

והנה למ"ד תחומין דאורייתא, יש לדון במעמד תחומין כמלאכה ויחסו לל"ט מלאכות של שבת. לפום ריהטא משמע מהסוגיא בשבת שתחומין אינו מלאכה, שהרי הוא אינו כלול ברשימת המלאכות בפרק כלל גדול (עג.). ועוד, שאין עונשו עונש מיתה כשאר המלאכות.¹³ אם כן, לכאורה תחומין הוה איסור בפני עצמו בשבת, כגון איסור מחמר ושביית בהמתו וכדומה שאסורין בשבת אבל לא בתורת מלאכה.¹⁴

ועיין במנחת חינוך (מצוה כד) שהסיק, על פי זה, שתחומין אינו מלאכה ואינו בכלל המלאכות: "והנה לאו זה [איסור תחומין] נמנה לאו בפ"ע ואינו בכלל לאו דל"ת כל מלאכה דהלאו דמלאכה הוא רק אותן אבות מלאכות שנמנו במשנה שהיו במשכן ועל לאו דמלאכה במזיד הוא סקילה וכתר ושוגג חטאת כמבואר בשבת והלאו זה לשיטת הר"מ וחביריו

מלאכה לא יעשה בה. אבל באיסור תחומין אפי' די"ב מילין הואיל ואינם מפורשים בתורה לא החמירו".

¹³ ויש לדון במעמד הבערה למ"ד ללאו יצאת.

¹⁴ ויש לדון במעמד מחמר אם הוא כעין איסור מלאכה. ועיין ברמב"ן שבת (קנג: ד"ה אמר) שדן בזה. ועיין במאמר אאמור"ר שליט"א "בענין מחמר ושביית בהמה" בית יצחק לד, תשס"ה, דף 312.

הוא גזה"כ דאינו מלאכה רק לאו בפ"ע ועל לאו זה לוקין ארבעים ער"מ והרהמ"ח ואין בה מב"ד ולא כרת ולא חטאת רק לאו דמלקות וכ"ה בסנהדרין ס"ו ע"ש".

ועיי"ש במנחת חינוך שהסיק, ג"כ לפי הנ"ל, שתחומין אינו בכלל העשה דתשבות, דלדעתו עשה זה כולל רק את המלאכות: "ודע דאף דעושה מלאכה בשבת חוץ מה שעובר על ל"ת עובר ג"כ בעש' דתשבות עש"ס ור"מ פ"א מה' שבת דמנה עשה בפ"ע לשבות בשבת וכ' שם דכל העושה מלאכה בשבת ביטל מ"ע ועבר על ל"ת זה דוקא בהמלאכות שהוא נכלל בל"ת כל מלאכה נכלל ג"כ בעשה דתשבות אבל לאו זה [איסור תחומין] דאינו מלאכה כלל ולא נכלל בלאו דמלאכה רק הוא לאו בפ"ע אל יצא אינו עובר רק בלאו הזה ולא בעשה דתשבות כיון דאינו מלאכה אינו מבטל עשה דתשבות".

אולם נראה שנחלקו הראשונים והמפרשים במעמד תחומין ואם הוא מוגדר כמלאכה, כמו שנבאר להלן.

איסור תחומין ביום טוב

הנה נחלקו הראשונים אם יש איסור תחומין ביום טוב מן התורה. מהרמב"ם בספר המצוות (לא תעשה שכא) משמע שהוא גזה"כ מיוחדת בשבת: "והמצוה השכ"א היא שהזהירנו שלא להלך חוץ לתחום המדינה בשבת והוא אמרו (בשלח טז) אל יצא איש ממקומו ביום השביעי". אולם הרמב"ם במשנה תורה (עירובין ח:ד) הרחיב איסור תחומין ליום טוב בלשון "כשם", משמע שאיסור תחומין של יו"ט הוא אותו איסור שאסור בשבת: "כשם שאסור לצאת חוץ לתחום בשבת כך אסור לצאת ביום טוב וביום הכפורים".¹⁵

¹⁵ ויש לדון דגם אי נימא שדין תחום של יו"ט הוא מדרבנן שמא יש לחלק בין דין תחום של יו"ט לדין תחום של יוה"כ. דבכמה דינים יה"כ קשור יותר לשבת והוה כשבת שבתון. עיין ברמב"ם עירובין ח:י שיוה"כ ושבת הוין קדושה אחת לענין עירוב תחומין. ועיין גם ביומא סו: אם יש עירוב והוצאה ביוה"כ. ולגבי קדושת יוה"כ ומעמדו כיו"ט עיין במאמר אאמו"ר "בענין ועניתם את נפשותיכם וקדושת היום של יוה"כ", בספר זכרון הרב. ועיין גם בגבורת ארי יומא (סז. ברש"י ד"ה בא) שכתב שאפילו למ"ד תחומין

ר' דניאל הבבלי (שו"ת מעשה ניסים סימן יב) עמד בדברי הרמב"ם ותמה עליהם, דאם תחומין הוא גזה"כ מיוחדת בשבת, מנא ליה להרמב"ם להרחיבו ליום טוב. ואם תחומין אינו דין מיוחד בשבת, היה לו להרמב"ם למנות מצוה נוספת של איסור תחומין של יו"ט: "שאלה קשה לי גם כן איך אפילו לפי סברתו ז"ל כי איסור תחומין דאורייתא, והיא מצוה בפני עצמה, לא יחייב שימנה איסור תחומין גם כן ביום הכפורים וביום טוב, והוא אמר, כשם שאסור לצאת חוץ לתחום בשבת כך אסור ביום טוב וביום הכפורים, ולא באר כי זה עיקרו מדאורייתא ועיקר זה מדרבנן". ר' דניאל הבבלי הבין שעיקר שיטת הרמב"ם הוא מה שכתב בהלכות עירובין (ח:ד) להרחיב איסור תחומין ליו"ט בלשון 'כשם', והסיק שלדעת הרמב"ם איסור תחומין ביום טוב הוא מדאורייתא.

ר' אברהם בן הרמב"ם השיב שהעיקר כדברי הרמב"ם בספר המצוות (לא תעשה שכא), שתחומין אינו דאורייתא אלא בשבת והוא מגזה"כ מיוחדת בשבת דאל יצא איש ממקומו ביום השביעי, וההרחבה ליו"ט במשנה תורה (עירובין ח:ד) אינה אלא מדרבנן. וז"ל ר' אברהם בן הרמב"ם בשו"ת מעשה ניסים (סימן י"ב): "התשובה תמיהה כי יכנס במוח בעל שכל כי איסור תחומין ביום טוב או יום הכפורים מן התורה, עם היות לשון הכתוב הנלמד ממנו איסור תחומין הוא אל יצא איש ממקומו ביום השביעי, ואמרו ז"ל כשם שאסור לצאת חוץ לתחום בשבת כך אסור ביום טוב וביום הכפורים לא יתחייב ממנו להשוות מדריגות האיסור והסכם בפנותיו, אבל כללות האיסור בלבד, ואף כי נתחלף בפנותיו, כי עקר קצתו מדאורייתא וקצתו מדרבנן, ועוד כי כיון בזה המאמר לתחום אלפים אשר הוא בין בשבת בין ביום טוב בין ביום הכפורים דרבנן, ואין קושיא עליו בשום פנים, ואף להאופן הראשון, כי שתיקתו ז"ל להוסיף בביאור הוא מפני פרסומו". יוצא, שנחלקו ר' דניאל הבבלי ור' אברהם בן הרמב"ם אם תחומין ביום טוב מדאורייתא.

והנה מדברי רש"י (חגיגה יז: ד"ה ופנית) מבואר שתחומין ביו"ט דאורייתא. דהנה הגמ' בחגיגה (יז.) הביא מקור למצות לינה ביום טוב

דאורייתא בשבת, ביוה"כ תחומין דרבנן, ודייק מגזה"כ דאל יצא איש ממקומו ... ביום השביעי.

מגזה"כ דופנית בבקר והלכת לאהליך: "מה חג המצות טעון לינה אף חג הסוכות טעון לינה. והתם מנלן דכתיב ופנית בבקר והלכת לאהליך".

וביאר רש"י (שם) שעל כרחק "ופנית בבקר" מוסב על יום ראשון דחול המועד (שהוא ט"ז ניסן), דאילו ביו"ט עצמו (ט"ו ניסן) אסור לצאת מן התחום: "ופנית בבקר, שהוא חול המועד, דאילו ביום טוב תחומין אסור". ועיין בטורי אבן (חגיגה יז: ד"ה דכתיב) ובמנחת חינוך (מצוה כד) שדייקו מדברי רש"י שלדעתו איסור תחומין ביום טוב הוא מן התורה.¹⁶

ולכאורה צריך ביאור במה נחלקו הראשונים, ובמה תלוי שאלה זו אם תחומין אסור גם ביום טוב. ואפשר שפליגי גופא במעמד תחומין כמלאכה. דהנה עיין במנחת חינוך (מצוה כד) בשם הכל בו (סימן נח) והבית יוסף (אורח חיים תצה) דכלל גדול הוא באיסור שבת ויו"ט שכל דבר שהוא אסור בשבת מטעם מלאכה אסור ג"כ ביום טוב, וכל דבר שהוא איסור בפני עצמו שאינו בכלל מלאכה אינו אסור ביום טוב עד שיפרט לך הכתוב.¹⁷ המנחת חינוך הציע לפי"ז שאולי המחלוקת אם תחומין אסור

¹⁶ ועיין בטורי אבן (שם) שתמה על דברי רש"י: "דכתיב ופנית בבקר. פי' רש"י שהוא חולו של מועד דאלו ביו"ט תחומין אסור. וכתבו עליו התוס' ולא יתכן דהתייחד לר"ע לרבנן מאי איכא למימר דליכא איסור תחומין דאורייתא. ול"נ דגם לר"ע לא יתכן דעד כאן לא שמעת ל"י לר"ע דתחומין מה"ת אלא בשבת דחמיר. דהא איסור תחומין נפקא ליה לר"ע מאל יצא איש ממקומו ביום השבת כדאמר בספ"ק דערוובין, ואכתי י"ט דקיל משבת מנ"ל דאין למידין קל מחמור להחמיר עליו ובע"כ תחומין ביו"ט אפי' לר"ע אינו אלא מדרבנן".

¹⁷ הכל בו והבית יוסף (סימן תצה) דנו בשביתת בהמה אם אסורה ביום טוב, וכתב הבית יוסף שהטעם ליישם את האיסור ביו"ט הוא מצד שביתת בהמה קרויה מלאכה וכלולה בלא תעשה מלאכה ששייך גם ביו"ט. והטעם להגבילו לשבת הוא לפי ההבנה שאינו בגדר לא תעשה כל מלאכה אלא לאו בפני עצמו שפירט הכתוב גבי שבת. וז"ל הבית יוסף: "כתב הכל בו (סי' נח יז ע"ד) שביתת בהמה ומחמר יש אומרים שאחר שנקרא מלאכה הרי זה ביום טוב בכלל לא תעשה כל מלאכה... ויש אומרים שאפילו ביום טוב מותר שאין לאוסרה רק בשבת שפרט לך בה הכתוב ע"כ. ואיני יודע טעמו של המתיר דהא כיון דמקשינן יום טוב לשבת חוץ ממקצת דברים שנתפרשו בתלמוד ושביתת בהמה אינה מכללם היאך אפשר לומר שהיא מותרת ביום טוב ואף על פי שלא כתבה הכתוב ביום טוב כל שאר מלאכות ג"כ לא נכתבו ביום טוב בפרט ומלא תעשה כל מלאכה ילפינן להו והא נמי דכוותיהו. ומיהו בהא איכא למימר דשביתת בהמתו ומחמר לאו בכלל לא תעשה מלאכה נינהו שהרי אינה מכלל ארבעים אבות מלאכות ולא מתולדותיהן

ביו"ט תלוי באם איסור תחומין של שבת הוא בתורת מלאכה. לפי רש"י תחומין הוה סוג של איסור מלאכה, וממילא איסור ביום טוב מטעם דלא תעשה כל מלאכה. ואילו לר' אברהם בן הרמב"ם ודעימיה תחומין אינו איסור מטעם מלאכה וממילא מותר מן התורה ביום טוב.¹⁸

אלא לאו לעצמו יחד לו קרא והילכך אפשר דכיון דלא כתביה רחמנא ביום טוב מישרי שרי".

¹⁸ וז"ל המנחת חינוך (מצוה כד): "והנה לקמן מרצ"ב הבאתי דיעות אי תחומין איסור מה"ת ביום טוב כיון דהוא לאו מלאכה א"כ אינו בכלל מלאכה שאסרה תורה ביום טוב רק בשבת גזה"כ אל יצא ולא ביום טוב".

ועיין מש"כ במצוה רצח: "והנה אם נאמר כל שאינה בכלל מלאכה רק לאו בשבת אין איסור ביום טוב מה"ת ולפ"ז תחומין אף לשיטת הר"מ והרהמ"ח דתחומין איסורים מה"ת בשבת היינו י"ב מיל ואינו מכלל המלאכות רק לאו דאל יצא כמבואר בר"מ הלכות שבת והרהמ"ח לעיל אם כן ביום טוב אינו איסור מה"ת כי אינו בכלל מלאכה".

אך בדעת רש"י שם שתחומין איסור ביו"ט הציע שצ"ל שגם איסורי לאוין כלולים באופן כללי בלא תעשה מלאכה: "אבל דעת רש"י בחגיגה י"ז ע"ב ד"ה ופנית בבוקר כו' פירש"י שהוא בחה"מ דאי ביום טוב תחומין איסור מבואר דאיסור מה"ת ועתוס' הקשו הא תחומין דרבנן דהם לשיטתם דסוברים דרבנן ל"ל תחומין כלל מה"ת כדעת הרמב"ן ודעימי' החולקים ע"ז והדברים עתיקין. אבל מדבריהם נראה ג"כ אם היו תחומין איסורים מה"ת בשבת אף דאינם בכלל מלאכות רק לאו בפ"ע מ"מ היה איסור ביום טוב א"כ לדידהו מחמר וש"ב דאיסורים בשבת לד"ה איסור ביום טוב ... א"כ מבואר דהם סוברים דאף איסורי לאוין דשבת גם כן הם בכלל מלאכה ואיסור ביום טוב מהלאו דל"ת כל מלאכה ... עכ"פ מדברי רש"י ותוס' מוכח דאף איסורי לאוין דשבת איסורים ביום טוב מהלאו דכל מלאכת עבודה".

המנחת חינוך קישר בין מעמד תחומין למעמד שביתת בהמה ומחמר, אך נראה שיש לחלק ביניהם. דרוקא תחומין משולב עם מלאכת הוצאה, וכמו שנבאר להלן, וא"כ י"ל שתחומין מצד עצמו מוגדר כמלאכה, משא"כ שביתת בהמה ומחמר.

ועיין גם בקובץ שיעורים (פסחים סימן יג) שכתב שתחומין אינו איסור מן התורה ביו"ט מפני שאינו מלאכה: "הבערה למ"ד ללאו יצאת ושביתת בהמתו אינן בכלל מלאכה אלא איסור אחר הן דכתיבי גבי שבת ... ונראה דה"ה בתחומין למ"ד דאורייתא בשבת, אבל ביו"ט אינו אלא מדרבנן, דתחומין אינו איסור מלאכה". ועיי"ש שהוסיף שמטעם זה (שתחומין אינו מלאכה) היתר אוכל נפש אינו מתיר תחומין, דהיתר אוכל נפש מועיל רק למלאכות: "ומה"ט לא הותרו ביו"ט מפני אוכל נפש כמו טילטול מוקצה דשרי באוכל נפש דמוקצה היא בכלל מלאכה ולא כן בתחומין". לדעתו, מוקצה בכלל איסור מלאכה, אך תחומין הוה איסור בפני עצמו.

וכן הוא מבואר בשו"ת הב"ח (חדשות, קונטרס אחרון סימן ז) שמעמד איסור תחומין ביו"ט תלוי במעמד תחומין כמלאכה: "באמת היה אפשר לומר דאע"ג דס"ל להרי"ף והרמב"ם י"ב מילין דאורייתא היינו דווקא בשבת אבל לא ביו"ט, דדוקא מה שהוא בכלל מלאכה שבת וי"ט שווין וכן מבואר ממה שפסקו רוב הפוסקים דאין שביתת בהמה ביו"ט ... וא"כ י"ב מילין דילפינן להו מאל יצא איש ממקומו אפשר שלא נאסר ביו"ט ... [אך] י"ל דבתחומין דיי"ב מילין דנפקא מקרא דאל יצא אינו בכלל מלאכה ושרי ביו"ט משא"כ לר"ע דס"ל תחומין דאורייתא ויליף לה בסוטה מומדותם מחוץ לעיר כו' אלף אמה מגרש ואלפים אמה תחום שבת י"ל דקרא מורה לנו דאלפים אמה הם בכלל מלאכה ... א"כ האלפים הם תחום שבת ויו"ט".¹⁹

וכן כתב האב"י עזרי (על הרמב"ם, שבת כז:א): "האיסור יציאה מהתחום אין זו איסור יציאה יותר מאלפים אמה ... אלא שמלאכה היא והמלאכה נגמרה ע"י אלפים אמה לר"ע ולדידן ע"י שנים עשר מיל ...". ועיי"ש שם שביאר לפי"ז שתחומין הוא מלאכה שיש לאסרו גם ביום טוב: "ולפי הרמב"ן שבארנו שסובר שדין תחומין הוא מלאכה, מה שהולך י"ב מיל ... שפיר מובן מה שסובר שגם ביו"ט אסור שאף שאין איסור סקילה על תחומין אף בשבת, מ"מ מאחר שמלאכה היא, אסור גם ביו"ט שנאמר

¹⁹ יש אחרונים שפירשו את המח' אם יש איסור תחומין ביו"ט באופן אחר. החתם סופר (שו"ת אורח חיים סימן קנב) הציע ששאלה זו תלויה באם נפל המן ביו"ט ואם נפל לחם יומים בערב יו"ט. דאם לא נפל המן ביום טוב, אז הגזה"כ דאל יצא איש ממקומו שייך גם לגבי יו"ט: "והנלע"ד בזה, דהרי"ף והרמב"ם [שאסרו תחומין ביו"ט] לשיטתייהו אזלי, דס"ל להרי"ף פ' ערבי פסחים דיום טוב מחוייב במשנה לחם מן התורה כמו שבת כיון דכל עיקור טעמו משום המן שלא ירד בשבת וגם ביו"ט לא ירד המן אם כן ממילא מחוייב בלחם משנה מן התורה, ויעיין מ"ש תוס' מזה בפסחים קי"ו ע"א ד"ה מה דרכו של עני, ועמ"ש תוס' ריש ביצה [ב' ע"ב] ד"ה והיה ביום הששי וכו' בסוף הדבור ע"ש, הנה מאותו הטעם בעצמו יש לאסור תחומין ביו"ט, אף על גב דלא נכלל בלאו דלא תעשה מלאכה מ"מ כיון דתחומין נפקא לן בספ"ק דעירובין [י"ז ע"ב] ובירושלמי [שם פ"ג ה"ד] מקרא דכתיב גבי מן אל יצא איש ממקומו ביום השביעי א"כ הוא הדין ליו"ט. והשוה לעמודי אור (יד:טז), שהסיק שגם אם לא נפל המן ביו"ט אין להרחיב את הגזה"כ מעבר לאיסור שבת.

ביו"ט לא תעשה מלאכה." עוד כתב שם: "בתחומין איסור מלאכה היא זו ושם מלאכה עליה וע"כ גם ביו"ט אסור".

ידיעת שבת וחילול שבת

בפרק כלל גדול (שבת סט.) הגמ' דנה אם יש מקרה של ידיעת שבת בשגגת מלאכות – היינו מי שיודע שיש איסור שבת אך אינו יודע באיסור מיתה של המלאכות, ולכן אינו חייב כי אם חטאת אחת אם עשה כל המלאכות בהעלם אחד – והגמ' הציעה שאכן יש היכי תימצי, בתחומין אליבא דרבי עקיבא: "תנן: אבות מלאכות ארבעים חסר אחת, והוינן בה: מנינא למה לי? ואמר רבי יוחנן: שאם עשאן כולן בהעלם אחד – חייב על כל אחת ואחת. היכי משכחת לה – בזדון שבת ושגגת מלאכות. בשלמא לרבי יוחנן, דאמר כיון ששגג בכרת אף על פי שהזיד בלאו – משכחת לה כגון דידע לה לשבת בלאו, אלא לרבי שמעון בן לקיש, דאמר עד שישגוג בלאו ובכרת – דידע ליה לשבת במאי? דידעה בתחומין, ואליבא דרבי עקיבא".

הריטב"א (שם ד"ה דידע לה לשבת) דייק מסוגיא זו שמי שיודע בקידוש והבדלה ומצות עונג אינו מוגדר כיודע עיקר שבת, ולכן הגמ' לא הציעה מקרה ששגג במלאכות אך ידע בשבת בקידוש והבדלה ומצות עונג. והטעם הוא שמי שיודע בקידוש והבדלה ומצות עונג אינו בגדר "ידיעת שבת", ששביתה ממלאכות היא היא עיקר שבת. מי שיודע רק במצות עונג וקידוש והבדלה, אין לו ידיעת שבת: "דידע לה לשבת במאי, פירוש שאין ידיעה לשבת מפני קדוש והבדלה ועונג אכילה אם אינו יודע ענין שביתה המלאכות שהוא עיקר, וגורם הזכירה של קידוש והבדלה ועונג המאכל, על שם שבת וינפש (שמות ל"א)". ולפי"ז יוצא שתחומין אינו כקידוש והבדלה ומצות עונג, אלא כהמלאכות דהן הן עיקר ידיעת שבת. ולכן, ידיעת תחומין הוה ידיעת שבת כידיעת המלאכות.

ועיין בשו"ת עמודי אור (סימן יד:ו) שכתב שתחומין הוה מלאכה כשאר מלאכות שבת, ולכן ידיעתו הוה ידיעת עיקר שבת: "לר"ע הוה זדון שבת אי ידע להו לתחומין, דלדידיה כך הן עיקרן של דברים דודאי איסור תחומין כללוהו בל"ט מלאכות, אלא דלא מחייב ע"ז כרת ומיתה, דכי היכי דלר' יוסי אמרינן (שבת ע.) דהבערה ללאו יצאת פי' דהיא היתה נכללת

בשאר מלאכות, דהא מלאכה היא והואי במשכן, אלא מדפרטה התורה בה לאו אפקה מכלל שאר מלאכות ללאו, הכי נמי תחומין לר"ע דיחדה בהן התורה לאו בפ"ע, אפקא רחמנא מכלל מלאכות שמתחייבין עליהם, ואוקמי' בלאו לחודי', אבל מ"מ שם מלאכה ע"ז כמו שנתבאר.²⁰ לדעת העמודי אור, תחומין הוה מלאכה כשאר ל"ט מלאכות, והגזה"כ רק מוציאו מעונש מיתה.

ועיין בסנהדרין (סו.) שהגמ' קובעת שנוסף על חילול שבת על ידי חיוב מיתה, יש היכי תמצי לחלל שבת בלאו, והוא על ידי תחומין ואליבא דר"ע: "משנה. המחלל את השבת בדבר שחייבין על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת. גמרא. מכלל דאיכא מידי דחילול שבת הוי, ואין חייבין לא על שגגתו חטאת ולא על זדונו כרת, מאי היא? – תחומין, ואליבא דרבי עקיבא. הבערה, ואליבא דרבי יוסי".

ועיין בעמודי אור (יד:ז) שביאר שלא שייך לשון חילול שבת אלא בדבר שהוא מלאכה, וע"כ מוכח מהסוגיא שם שתחומין אסור בגדר מלאכה: "באמת לשון חילול גבי שבת ג"כ לא שייך אלא בענין מלאכה, אבל המניח תפילין בשבת אף שעובר בלאו אין זה נקרא חלול שבת, ולשון התורה מחלי' כו' כל העושה בה מלאכה, הרי מבואר דלשון חילול אינו אלא במלאכה, אטו נאמר שמי שאכל חמץ בפסח חילל יו"ט זה אינו ופשוט הוא, ולפ"ז במתניתין דתנן (סנהדרין) המחלל שבת בדבר שזדונו כרת ושגגתו חטאת מאי ניהו ... מוקים לה הש"ס בתחומין ואליבא דר"ע דלדידיה בכלל מלאכה היא".

²⁰ ועיין שם שחילק בין תחומין דאלפים אמה אליבא דר"ע דהוה מלאכה, ותחומין די"ב מיל אליבא דהחכמים שאינו מלאכה אע"פ שהוא מן התורה: "כ"ז שאמרנו דתחומין מכלל מלאכה הוא הוא לר"ע דס"ל דתחומי אלפים מה"ת... אבל לרבנן די"ב מיל הוה דאו' לא פחות, אין לנו שום יסוד להחשיבם מלאכה, לכך לא משני הש"ס דידע לה בתחומין י"ב מיל לדידן דאין זה ידיעת שביתת שבת כלל, דלדידן הרי איסור תחומין כאיסור הנחת תפילין בשבת". ועיין מה שנבאר בזה לקמן.

מומר לכל התורה

הפרי מגדים (פתיחה להלכות שבת) דן בהגדרת מומר לחלל שבת שהוא מומר לכל התורה, וחילק בין מי שעבר על איסור תחומין, שהוא מוגדר כמחלל שבת והוא מומר לכל התורה, לבין מי שעבר על שביתת בהמתו, שאינו מוגדר כמחלל שבת ואינו כמומר לכל התורה, למרות שעבר על איסור שבת: "גם תחומין י"ב מיל למאן דאית ליה דהוה דבר תורה (רמב"ם שבת כז, א) ולוקין עליהם כדאיתא סוף פרק קמא דעירובין (יז, ב), אי הוה מומר לכל התורה כולה, גם שביתת בהמתו בעשה. ולכאורה מדלא מוקי בסנהדרין ס"ו א' מכלל דאיכא מחלל שבת ואין מתחייב כרת וסקילה וחטאת, ולא אמר מחמר או שביתת בהמתו, שמע מינה דאין זה נקרא חילול, דחילול משמע במעשה, וזה אין עושה כלום שביתת בהמתו ... אבל תחומין י"ב מיל י"ל דהוה בכלל מחלל שבת ומומר לכל התורה כולה, וכדמוקי מתניתין התם (בסנהדרין)".

מדברי הפרי מגדים משמע שדיון זה תלוי באם עבר על איסור שבת על ידי מעשה. אך באופן אחר יש לומר, על פי העמודי אור הנ"ל (יד:ז), שמי שעובר על תחומין מוגדר כמחלל שבת מכיון שהוא איסור מלאכה, ולכן הוה מומר לכל התורה, משא"כ מי שעובר בשביתת בהמה. הגדרת מומר לחלל שבת אינה תלויה בעשיית מעשה, כי אם בהגדרת האיסור כמלאכה.

שביתת בהמה באיסור תחומין

ישנם דיונים נוספים שתלויים במעמד תחומין כמלאכה. המרדכי (קידושין סימן תקסה) חידש שמותר לישראל למסור בהמתו לעכו"ם בשבת אפילו כשהעכו"ם יוציאו חוץ לתחום בשבת. והסביר המרדכי שחיוב שביתת בהמה הוא דוקא מדברים האסורים בשבת בתורת מלאכה. לדעתו, תחומין אינו אסור בתורת מלאכה, ולכן אין חיוב לשבות בהמתו מלצאת חוץ לתחום. ועל פי זה התיר המרדכי לישראל למסור בהמתו לנכרי בשבת אף אם יוציאו חוץ לתחום: "שאלה אם מותר למסור בהמה דקה לרועה כב"ש כיון שיוציאנה חוץ לתחום. תשובה נראה דשרי אפילו בשבת עצמו למוסרה לרועה עובד כוכבים דנהי שאדם מצווה על שביתת בהמה מלמען ינוח היינו שלא יעשה בה מלאכה לא הוא ולא אחר אבל

דבר שאינה מטעם איסור מלאכה אין מחוייב על בהמתו". לדעת המרדכי, תחומין אינו אסור בתורת מלאכה.

אולם המגן אברהם (סימן שה ס"ק יח) הביא מהלבוש שלמ"ד תחומין דאורייתא יש חיוב שביתת בהמה מתחומין. וטעם המתירים למסור בהמתו לעכו"ם, הוא משום שסוברים שתחומין דרבנן: "כתוב בלבוש צ"ע במה שנוהגין למסור שוורים לעכו"ם להוליכן ולפעמים מוליכין אותן חוץ ל"ב מיל, ואפשר דס"ל כרש"י והרמב"ם דגם י"ב מיל הוי דרבנן עכ"ל". יוצא שנחלקו הלבוש והמרדכי אם יש חיוב שביתת בהמה בתחומין למ"ד תחומין דאורייתא. לדעת המרדכי אין דין שביתת בהמה מכיון שתחומין אינו בגדר מלאכה. ואפשר שהלבוש חולק וסובר שלמ"ד תחומין דאורייתא הרי הוא בגדר מלאכה, וממילא מצווה גם על שביתת בהמתו בתחומין.

גוי ששבת

הגמ' בסנהדרין (נח:): קובעת שנכרי ששבת חייב מיתה, והאחרונים דנו איזה פעולות נחשבות לאי-שביתה עד שנאמר שהנכרי לא שבת. המנחת חינוך (מצוה כד) דן אם נכרי שיצא חוץ לתחום בשבת נחשב כמי שלא שבת, והציע ששאלה זו תלויה באם תחומין נכלל בעשה דתשבות. דמי שקיים העשה ד"תשבות" נחשב כמי ששבת: "ומבואר בסנהדרין דעכו"ם ששבת חייב מיתה וכ"פ הר"מ פ"י מה' מלכים ואם שבת מכל המלאכות רק הלך חוץ לג"פ זה תלוי במש"ל אם נאמר דגם בלאו הזה עובר בעש' דתשבות א"כ אם הולך חוץ לג"פ הוי כאילו לא שבת דתשבות קאי ג"כ ע"ז ואם עובר ע"ז לא שבת א"כ גבי ב"נ דכתיב יום ולילה לא ישבותו לא עבר על הלאו דבאמת לא שבת דישאל כה"ג עבר על עשה דתשבות".

והנה לעיל באותו מצוה (כד) המנחת חינוך הביא מהרשב"א ביבמות (ו. ד"ה ונגמר) שהעשה דתשבות שייך רק באותן הדברים שאסורים בתורת מלאכה, וכמו שכתב הרשב"א בשם רבו (שם) "דמסתמא תשבות אינו עשה אלא אבות מלאכות". וז"ל המנחת חינוך: "ודע דאף דעושה מלאכה בשבת חוץ מה שעובר על ל"ת עובר ג"כ בעש' דתשבות עש"ס ור"מ פ"א מה' שבת דמנה עשה בפ"ע לשבות בשבת וכ' שם דכל העושה מלאכה

בשבת ביטל מ"ע ועבר על ל"ת זה דוקא בהמלאכות שהוא נכלל בל"ת כל מלאכה נכלל ג"כ בעשה דתשבות".

ולפי"ז, שהעשה דתשבות הוא דוקא באותם הדברים שאסורים בתורת מלאכה, שאלה זו – אם נכרי שיצא חוץ לתחום בשבת נחשב למי ששבת – תלויה במעמד תחומין כמלאכה. דוקא אם תחומין נחשב כמלאכה, אז נכרי שיצא חוץ לתחום מוגדר כמי שלא שבת. אבל אם תחומין אינו נחשב כמלאכה, אז על אף שהנכרי יצא חוץ לתחום מ"מ הרי הוא מוגדר כמי ששבת, ועובר על יום ולילה לא ישבותו.²¹

ד. תחומין והוצאה

והנה אי נימא שתחומין אסור בתורת מלאכה, צ"ע מדוע הוא נשמט מרשימת המלאכות בפרק כלל גדול (שבת עג.). והנראה לומר בזה, שאכן תחומין מוגדר כמלאכה, אלא שהוא אינו מפורט ברשימת המלאכות בפרק כלל גדול מפני שהוא כלול במלאכת הוצאה, כאחד מענפיה, וכמו שנבאר להלן.

²¹ אולם המנחת חינוך עצמו הציע באופן אחר ששאלה זו תלויה באם העשה דשבת כולל אף דברים שאינם אסורים בתורת מלאכה. ובזה המנחת חינוך אויל לשיטתו במה שהסיק שתחומין הוה לאו בפני עצמו שאינו בגדר מלאכה, עיי"ש:

"לאו זה דאינו מלאכה כלל ולא נכלל בלאו דמלאכה רק הוא לאו בפ"ע אל יצא אינו עובר רק בלאו הזה ולא בעשה דתשבות כיון דאינו מלאכה אינו מבטל עשה דתשבות ... ואם שבת מכל המלאכות רק הלך חוץ לג"פ זה תלוי במש"ל אם נאמר דגם בלאו הזה עובר בעש' דתשבות א"כ אם הולך חוץ לג"פ הוי כאילו לא שבת דתשבות קאי ג"כ ע"ז ואם עובר ע"ז לא שבת א"כ גבי ב"נ דכתיב יום ולילה לא ישבותו לא עבר על הלאו דבאמת לא שבת דישאל כה"ג עבר על עשה דתשבות. אבל לדעת רבו של רשב"א דלאו זה לא עבר בעשה רק הוא לאו בפני עצמו אבל מכל מקום שבת א"כ ב"נ ששבת חוץ מזה חייב דעבר מכל מקום על לא ישבותו והוא שבת דגם בישאל [לא] הוי עבר על עשה דתשבות דהוי שבת אם כן ב"נ חייב וכן מתמר לשיטה זו".

ולגבי עיקר הנדון אם תחומין הוה כעין מלאכה, השוה דברי האחרונים שהבאנו לעיל לדברי רש"י בעירובין (לו. ד"ה ומשני) שתחומין אינו דומה למלאכות: "ומשני קסבר ר' יוסי תחומין דרבנן, ומשום דלא ליתו לזלזולי בשאר ספיקות דמלאכת שבת ליכא למיגזר, דלא דמו מלאכות לתחומין, אבל טומאות דמו להדדי".

שיטת הסמ"ק

הנה עיין בסמ"ק שכתב בהדיא שתחומין הוא בכלל מלאכת הוצאה. כך כתב בכותרת למנין המצוות שלו: "סימן רפ"ב שלא להוציא מרה"י לרה"ר דכ' אל יצא איש ממקומו ובכלל זה תחומין ואליבא דר"ע".

וכן כתב הסמ"ק במצות רפ"ב: "שלא לעשות מלאכה בשבת דכתיב לא תעשה כל מלאכה פי' חכמים אבות מלאכות ארבעים חסר אחת וכללו בהן הוצאה אף על גב דאי לא כתיב אל יצא לא ידעינן ליה... שלא להוציא מרה"י לרה"ר דכ' אל יצא איש ממקומו ובכלל זה תחומין ואליבא דר"ע". לדעתו תחומין נכלל במלאכת הוצאה. ולפי"ז י"ל שתחומין מוגדר כמלאכה, כהוצאה עצמה. ועוד, לפי"ז מובן מדוע תחומין אינו מפורט ברשימת המלאכות בפרק כלל גדול, מפני שהוא כלול במלאכת הוצאה.

אל יצא ואל יוציא

ראיה נוספת לקשר זה שבין תחומין והוצאה נמצאת בפרק קמא דעירובין (יז:). בסוגיא שם מבואר שיש מקור משותף לתחומין והוצאה. שניהם נלמדים מאותו פסוק "אל יצא איש ממקומו". נוסף על כך, בגמ' שם מופיעה שיטת ר' יונתן שאין לוקין על תחומין מפני שהוא לאו הניתן לאזהרת מיתת בית דין. לדעתו, הוצאה ותחומין קשורין עד כדי כך שתחומין מוגדר כלאו שניתן לאזהרת מיתת ב"ד מצד עונש המיתה שבו למי שעובר על הוצאה: "תני רבי חייא: לוקין על עירובי תחומין דבר תורה. מתקיף לה רבי יונתן: ... לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין, וכל לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין אין לוקין עליו". ועיין ברש"י שם שביאר "לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין הוא, דסלקא דעתך אל יוציא הוא, ונפקא לן הוצאה מרשות לרשות מיניה, וההיא אב מלאכה היא, וממיתין עליה". לפי דעה זו, תחומין והוצאה משולבים זה בזה.²²

²² ועיין בפירושו הרלב"ג על התורה (שמות שם) שכתב על פי סוגיא זו שתחומין מוגדר כלאו שבכללות מפני שהוא כלול עם איסור הוצאה: "ולפי שהבינו מאמרו "אל יצא איש ממקומו" שתי אלו הכוונות המתחלפות שזכרנו, הוקשה לקצת ז"ל בסוף הראשון מערובין אם לוקין על זה הלאו. כי חשב היותו כמו לא שבכללות... שאין לוקין עליו".

למסקנה, הגמ' מביאה את שיטת רב אשי שסובר שתחומין אינו ניתן לאזהרת מיתת ב"ד: "אמר רב אשי: מי כתיב אל יוציא? אל יצא כתיב". לדעת רש"י (שם) הגמ' שוללת את הלימוד של אל יוציא מהפסוק, וממילא "אל יצא איש ממקומו" מוסב אך ורק על איסור תחומין. אין זכר למלאכת הוצאה. לדעת רש"י, מסקנת הגמ' קובעת ש"אין כאן לשון הוצאת משוי". כל הלימוד מוסב על תחומין.

אך בתוספות (עירובין יז: ד"ה לאו) הבינו שגם למסקנת הסוגיא הוצאה ותחומין נלמדים מאותו מקור דאל יצא. התוס' הוכיחו מכמה סוגיות (פסחים פה:, הוריות ד.) שאכן למסקנה המקור למלאכת הוצאה הוא מאל יצא איש ממקומו, וע"כ גם למסקנת הסוגיא צ"ל שתחומין והוצאה נלמדים מאותו מקור: "ועוד דמשמע בכל דוכתא דהוצאה כתיב ביה בשבת דבפר' כיצד צולין (פסחים דף פה:): אמרי' המוציא בשר פסח מחבורה לחבורה אינו חייב עד שיניח הוצאה כתיב ביה כשבת ולא מצינו לשון הוצאה בשבת אלא מהאי קרא דאל יצא איש ובפרק קמא דהוריות (דף ד.) יש ספרים דגרסי בהדיא והא הוצאה כתיב אל יצא איש ממקומו, ונראה לפרש דבין ר' יונתן ובין רב אשי נפקא להו הוצאה מאל יצא כדמשמע בכל מקום והכי משמע פשטי' דקרא שאל יצא בשבת עם כליו ללקוט את המזן כדרך שעושין בחול וסבר ר' יונתן אפי' למ"ד תחומין דאורייתא לא לקי דכיון דמהאי קרא נמי נפקא לן איסור הוצאה דהוי מיתת ב"ד".

לדעת התוספות, רב אשי חידש שהגם שתחומין והוצאה נלמדים מאותו מקור, כיון שעיקר הגזה"כ מוסב על תחומין, כלשון הכתוב "אל יצא איש ממקומו", לא שייך לפטור את העובר עליו ממלקות. דכשעיקר האיסור הוא בלאו ומלקות אין פוטרין את העובר עליו ממלקות כשאחד מסעיפיה ניתן לאזהרת מיתת בית דין: "ורב אשי משני מי כתיב אל יוציא דהוי עיקר קרא בהוצאה דאז ודאי לא היו לוקין עליו אף על גב דלתחומין נמי אתי אל יצא כתיב וכיון דעיקרו בלשון יציאה לוקין עליו אף על גב דאתי נמי לאיסור הוצאה".²³

²³ והשוה למש"כ התוספות רבינו פרץ (שם ד"ה מי כתיב), בביאור מסקנת הסוגיא, שלוקין עליו מפני ש"אל יצא" ו"אל יוציא" הוין כשתי גזה"כ שונות, מאחר ששני

יוצא לפי התוספות, שגם למסקנת הסוגיא תחומין והוצאה קשורים אהדדי. ודוקא משום שעיקר הגזה"כ בא לאסור תחומין, אין פוטרין את העובר עליו ממלקות. ודו"ק שלדעת התוספות אילו היה עיקר הגזה"כ להוצאה, אזי לכ"ע אין ללקות על תחומין דאז יהיה לאו הניתן לאזהרת מיתת ב"ד. ורק משום שעיקר הלימוד בא לאסור תחומין באל יצא, והדרשה דאל יוציא טפל לו, לוקין עליו. משמע לדעת התוספות שגם למסקנת הסוגיא תחומין והוצאה קשורים אהדדי.²⁴

ועיין בתרגום יונתן (שמות טז: כט) שפירש את הפסוק כמוסב על הוצאה ותחומין יחדיו: "חמון ארום יי יהב לכון ית שפתא בגין פן הוא

הלימודים יוצאים ממשמעויות שונות של הקרא: "מי כתיב אל יוציא אל יצא כתיב, פי" הא דנפקי תחומין היינו ממשמעות מאל יצא, ובהא ליכא מיתת ב"ד, ומשו"ה לוקין עליו, והא דנפקינן הוצאה לאו היינו מהאי משמעות, אלא הוי ממשמעות דאל יוציא, וא"כ היינו כמו קרא אחרינא". משמע שסובר כשיטת רש"י, שלמסקנא הגמ' שוללת את הקשר שבין שני הדינים.

אך בתוספות מבואר שאינו כן, שהרי כתבו שאילו היה עיקר גזה"כ לגבי הוצאה ודאי שלא היה לוקה עליו, "מי כתיב אל יוציא דהוי עיקר קרא בהוצאה דאז ודאי לא היו לוקין עליו אף על גב דלתחומין נמי אתי", וא"כ מבואר שהוא דין בעיקר וטפל – שאין אומרים לאו שניתן לאזהרת מיתת ב"ד אין לוקין עליו אלא היכא שעיקר הלאו והגזה"כ ניתן לאזהרת מיתת ב"ד.

וז"ל התוספות: "ואף על גב דהוצאה נפקא לן בריש הזורק (שבת דף צו:): מויכלא העם מהביא איצטריך תרי קראי חד להוצאת עני וחד להוצאת בעל הבית ומשום דהוצאה מלאכה גרועה היא איצטריך תרי קראי כדפרישית בשבת (דף ב. ד"ה פשט) והא דמשמע הכא דאי הוה עיקר קרא בהוצאה כמו בתחומין לא הוה לקי לכולי עלמא אף על גב דבתחומין ליכא מיתה ובמרוכה (ב"ק דף עד:): גבי עדים שהוכחו בנפש ולבסוף הוזמו משמע דלוקין למאן דאמר אין נהרגים משום דלא חשיב לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין ושם מפורש".

²⁴ ועיין באבני נזר (אורח חיים שז:ט) שהוכיח מקשר זה שבין תחומין והוצאה שגם תחום כלים אסור מן התורה. לדעתו, מכיון שהגזה"כ ג"כ אוסרת הוצאה, שהוא איסור הוצאת כלים וחפצים, י"ל שהוא הדין לענין תחומין שהגזה"כ אוסרת תחום כלים וחפצים: "בענין תחומי כלים ... יש לומר דבהאי קרא [דאל יצא] נכלל גם איסור הוצאה אל יצא איש ממקומו ללקוט המן וקאי אל יצא על אדם ועל כלים כמו שכתב הריטב"א ... וילפינן הוצאה חוץ לתחום מהוצאה מרשות לרשות דשניהם במילה אחת יוציא נכללו מה לענין הוצאה מרשות לרשות כלים בכלל לישנא דקרא. כמו כן לענין תחומין גם כלים נכללו באיסור תחומין".

יהיב לכוּן ביום שתיתָאָה לחם לתרין יומין שרון גבר באַתריה ולא תטלטלון מדעם מרשותא לרשותא בר מאַרבעה גרמידי ולא יפוק אינש מאַתריה לטיילא לבר מתרין אַלפין גרמידי ביומא שביעאָה".²⁵

תחומין והוצאה בשבת מרה

מקור נוסף שמעיד על הקשר שבין תחומין והוצאה הוא הסוגיא בשבת (פז:). דהנה נחלקו רב ורבא אם נסעו בני ישראל מרפידים בשבת. ומבואר בגמ' שנחלקו אם נצטוו בני ישראל אתחומין במרה אם לא: "וקמיפלגי בשבת דמרה, דכתיב, כאשר צוך ה' אלהיך, ואמר רב יהודה אמר רב: כאשר צוך – במרה. מר סבר: אשבת איפקוד, אתחומין לא איפקוד. ומר סבר: אתחומין נמי איפקוד".

ועיין בתוספות (שבת פז: ד"ה אתחומין) שכתבו שבאמת לא נחלקו על תחומין אלא על מלאכת הוצאה: "אתחומין לא איפקוד – אין צ"ל דאתיא כר' עקיבא דאמר תחומין דאורייתא דהא משמע לכ"ע דבסיני לכל הפחות איפקוד אתחומין, דלאו דוקא נקט תחומין אלא כלומר הוצאה שהיו מוליכין עמהן כל אשר להן ומר סבר אהוצאה לא איפקוד ומר סבר איפקוד". לפי התוספות הגמ' משתמשת בלשון "תחומין" להתייחס למלאכת הוצאה. העובדה שהגמ' משתמשת בתחומין והוצאה כמילים מחליפות מעידה על כך שתחומין והוצאה קשורים אהדדי.

וכעין זה כתב הרמב"ן (שבת פז: ד"ה אתחומין) שרשויות דשבת וד' אמות ברשות הרבים נמי מקרי תחומין. הרמב"ן שם הביא ב' דעות אם יש לדחוק את הסוגיא אליבא דמ"ד תחומין דאורייתא, או אם י"ל שגם למ"ד תחומין דרבנן הלשון "תחומין" מוסב על חילוף רשיות וד' אמות ברה"ר: "והני אמוראי כר"ע אמרי דאמר תחומין דאורייתא משום דלרבי יוסי איירינן ור"י שמעינן ליה בפ' בכל מערבין דאמר תחומין דאורייתא, וי"א

²⁵ ודוק מדבריו דמשמע שהן הוצאה מרשות לרשות והן איסור תחומין הוין קיום ב"שרון גבר באַתריה". דדין זה דשבו איש תחתיו כולל ב' דינים: שלא להוציא חפצים ממקומו ושלא יצא חוץ למקומו (למרות ש"מקומו" מוגדר באופן אחר בין שני הדינים).

דתחומין דהכא היינו הוצאה, דארבע אמות ברה"ר ורשויות דיחיד ורבים תחומין מיקריי".²⁶

ועיין בפענח רזא (שמות פרשת בשלח) שביאר את הסוגיא באופן מעט שונה. התוספות והרמב"ן ביארו שהגמ' משתמשת במונח תחומין להתייחס להוצאה. לדעת הפענח רזא, כוונת הגמ' להתייחס לתחומין עצמו, אבל דין הוצאה תלוי בדין תחומין. ולכן, למ"ד בנ"י לא נצטוו אתחומין במרה, הוא הדין שלא נצטוו אהוצאה, מכיון שדין הוצאה נקבע על ידי דין תחומין: "אל יצא איש ממקומו, וקשה דמהאי קרא דרשינן איסור הוצאה בשבת דקרינן בי' אל יוציא וא"כ איך הוציאו כליהם בט"ו באייר שהי' בשבת והיו בו במסע כדאמרינן בפ' ר' עקיבא, ואף למ"ד התם אתחומין לא אפקוד ושפיר הלכו בשבת מ"מ הרי אהוצאה אפקוד מהאי קרא, וי"ל דלהאי מ"ד כמו דאתחומין לא אפקוד כך אהוצאה לא אפקוד". משמע שדין הוצאה תלוי בדין תחומין.

תחומין והוצאה ביום טוב

לעיל ראינו שנחלקו הראשונים אם תחומין אסור ביום טוב, וכבר עמדנו על השיטות הסוברות שאיסור תחומין ביום טוב תלוי במעמד תחומין כמלאכה. והנה האבני נזר (שו"ת אורח חיים קלט:ג) עמד בשאלה זו, וקבע שגם אם שאר איסורים כגון שביתת בהמה ומחמר אינם נאסרים ביום טוב, שאני תחומין מכיון שהוא משולב עם איסור הוצאה. ומאחר ופסקינן שיש איסור הוצאה ביום טוב (עיין יומא סו: ביצה יב. וכריתות יד.), על כרחך שהוא הדין לאיסור תחומין: "אין הכרח לומר שתוס' חולקים על רמב"ן במה שכתבו דמחמר אינו נוהג ביום טוב. דיש לומר שאני תחומין דנפיק מקרא דאל יצא איש ממקומו ביום השביעי כדאיתא סוף פרק קמא דעירובין [יז ע"ב]... וכיון דבחד קרא נזכרו איסור הוצאה

²⁶ ונראה שהרמב"ן אזיל לשיטתו במה שכתב בעירובין (מג). דתחומין הוא כמעביר ד' אמות ברה"ר: "דג' פרסאות בהלוך של תורה כארבע אמות של העברה ברשות הרבים כל שמעביר מתחלת ארבע לסוף ארבע באיסור חייב וכל שמהלך שלש פרסאות באיסור לוקה". ועיין מה שנבאר בזה לקמן.

ואיסור תחומין, שמע מינה שגם הוצאה אסור ביום טוב דקיימא לן יש עירוב והוצאה ליום טוב, גם תחומין כן."

סיכום

ראינו כמה ראיות לכך שתחומין והוצאה קשורין אהדדי: א. הסמ"ק כתב שתחומין הוא בכלל מלאכת הוצאה. ב. בעירובין יז: מבואר שתחומין והוצאה נלמדים מאותו מקור, ושלדעת ר' יוחנן תחומין עצמו מוגדר כלאו הניתן לאזהרת מיתת בית דין מצד עונשו של הוצאה. וכן משמע מתוספות שם (ד"ה לאו), שגם למסקנא תחומין מוגדר כלאו הניתן לאזהרת מיתת ב"ד של הוצאה, אלא שלוקין עליו מפני שעיקר הקרא מוסב על תחומין. ג. בשבת (פז:): מבואר או שלשון תחומין מוסב גם על מלאכת הוצאה או שדין הוצאה תלוי בדין תחומין. ד. לדעת האבני נזר, אפשר להוכיח איסור תחומין ביו"ט מהא דהוצאה אסורה ביו"ט.

דינים משותפים בין הוצאה ותחומין

והנה כדי לחזק ולהבהיר את יסוד הקשר שבין תחומין והוצאה נדגיש כמה דינים המשותפים ביניהם, כגון דין ד' אמות ודין רשות הרבים.

דין ד' אמות

הרמב"ם בהלכות שבת (יב:טו) הביא הגזה"כ דשבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו כמקור להיתר טילטול (של הוצאה) תוך ד' אמות ברה"ר, למרות שגזה"כ זו, לפי הסוגיא בעירובין (מה, מח), מוסבת על תחומין וקובעת שמי שיצא חוץ לתחום ומי שאין לו תחום כלל יש לו על כל פנים ד' אמות להסתובב בהן מפני שהן מוגדרין כמקומו. וז"ל הרמב"ם: "מותר לאדם לטלטל ברשות הרבים בתוך ארבע אמות על ארבע אמות שהוא עומד בצדן, ויש לו לטלטל בכל המרובע הזה, ובאמה שלו מודדין, ואם היה ננס באיבריו נותנין לו ארבע אמות כבינוניות של כל אדם, ומפי הקבלה אמרו שזה שנאמר בתורה שבו איש תחתיו שלא יטלטל חוץ למרובע זה אלא במרובע זה שהוא כמדת אורך אדם כשיפשוט ידיו ורגליו בו בלבד יש לו לטלטל".

ומקור דבריו הוא מהסוגיא בעירובין (מה, מח) שדן בתחומין של מי ששבת חוץ לתחום ולא קנה שביתה שיש לו על כל פנים ד' אמות שהן מקומו: "מי שישן בדרך ולא ידע שחשיכה יש לו אלפים אמה לכל רוח, דברי רבי יוחנן בן נורי. וחכמים אומרים: אין לו אלא ארבע אמות". ובגמ' שם (מח.): "וחכמים אומרים אין לו אלא ארבע וכו' ... והני ארבע אמות היכא כתיבא? כדתניא: שבו איש תחתיו, כתחתיו. וכמה תחתיו – גופו שלש אמות, ואמה כדי לפשוט ידיו ורגליו דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: גופו שלש אמות, ואמה כדי שיטול חפץ מתחת מרגלותיו, ומניח תחת מראשותיו". וא"כ צ"ע איך הביא הרמב"ם גזה"כ זו כמקור לדין מעביר חפצים ד' אמות ברה"ר אם הגזה"כ מוסבת על דין תחומין.

ועיין בראב"ד (שם) שהשיג כן על הרמב"ם, וכתב שגזה"כ זו שד' אמות הן מקומו של אדם משבו איש תחתיו, הוא דין מסויים בהגדרת מקומו לענין תחומין, ואינו נוגע לדין הוצאה והעברה בעלמא: "מותר לאדם לטלטל ברשות הרבים בתוך ארבע אמות. א"א והוא שיהא לשם מקום קביעות כגון ששבת שם או שיצא חוץ לתחום בין לאנסו בין לרצונו."²⁷

ונראה בדעת הרמב"ם שתחומין והוצאה תלויים זה בזה, ולכן י"ל שגזה"כ שקובעת שיעור מקום לענין תחומין קובעת ג"כ לענין טלטול של מעביר ד' אמות. ואם כן, שיעור ד' אמות של טלטול נובע משיעור ד' אמות של מקומו של אדם דתחומין. לדעת הרמב"ם, דיני תחומין משולבים עם דיני הוצאה.²⁸

²⁷ ועיין בנחל איתן על הרמב"ם (שם) שדחק לפרש שלדעת הרמב"ם קושית הגמ' "הני ד' אמות היכן כתיבי" מוסבת על העברת ד' אמות ברה"ר, וז"ל: "והני ד' אמות רש"י מפרש להו לעניין היוצא חוץ לתחום אבל רבינו מפרש להו לעניין טלטול ברה"ר, ובקרבן העדה כתב שכך פירש הרז"ה בשבת פרק הזורק. וכן נראה דהא תחומין דאלפיים קיי"ל שאין מן התורה ומשום הכי ניחא טפי לפרש דקאי קרא על טלטול רה"ר". אך פירוש זה אינו הולם את השו"ט של הסוגיא. ועיין באור גדול על משניות עירובין (ד:א) שתמה על פירוש זה בדברי הגמ'.

²⁸ ועין בפירוש המזרחי על התורה (שמות טז: כט) שכתב שגזה"כ זו חל גם על טלטול ד' אמות וגם על ד' אמות של תחומין: "שבו איש תחתיו מכאן סמכו חכמים ארבע אמות ליוצא חוץ לתחום. דפירוש "תחתיו" כתחתיו, דתנן (עירובין מח א) שבו איש תחתיו –

תחומין ברשות הרבים

והנה מצינו עוד ביטוי לחפיפה זו בין דיני תחומין והוצאה בשיטת הרמב"ם, גבי חשיבות דין רשות הרבים באיסור תחומין. מהסוגיות בעירובין אין רמז ואין בסיס לחלק באיסור תחומין בין מי שיוצא חוץ לתחום דרך רשות היחיד, דרך כרמלית, או דרך רשות הרבים. אולם הרמב"ם בכמה תשובות חידש שאינו עובר באיסור תחומין דאורייתא אלא אם כן יצא דרך רשות הרבים, כעין דגלי המדבר.

הרמב"ם נשאל (שו"ת סימן שח) אם מותר לצאת חוץ לתחום בספינה בשבת, והשיב שאין איסור תחומין בים כלל כיון שהוא כרמלית. "והשאלה שנסתפקה לתלמיד ושאל אם איסור תחומין למעלה מעשרה אם לאו זה האסור למעלה מעשרה ביבשה הוא כמו שנתבאר שם, אבל אויר הים ר"ל אויר כרמלית לא יתלה בו איסור תחומין למעלה מעשרה".

כתחתיו וכמה תחתיו, גופו שלש אמות, ואמה כדי לפשוט ידיו ורגליו. ומה שאמר ליוצא חוץ לתחום, ולא אמר סתם: מכאן סמכו חכמים לד' אמות, כדתניא במכילתא, ומייתי לה בפרק מי שהוציא והו (ערובין נא א): "שבו איש תחתיו – אלו ארבע אמות", שבזה כולל ארבע אמות של יוצא חוץ לתחום וארבע אמות של טלטול שיש לכל אדם רשות לטלטל ברשות הרבים בתוך ארבע אמותיו, הוא מפני שפשט הכתוב אינו מורה רק על עצמו, שלא יוכל להלך יותר מתחתיו, שהן ארבע אמותיו, ולא על הטלטול, דאם כן 'אל יוציא' מיבעי ליה. והרב ז"ל בוחר תמיד להביא המדרשות הקרובות לפשוטו של מקרא, לפיכך פירש אותו ליוצא חוץ לתחום, שלא ילך יותר מארבע אמותיו. אך קשה, אם כן בתלמוד (ערובין מח א), שאינו חושש לפשוטו של מקרא, למה פירש אותו כן. ושמו יש לומר, שמה שפירשו אותו שם ליוצא חוץ לתחום, אינו אלא משום דמתניא ד"וחכמים אומרים: אין לו אלא ארבע אמות" דעלה מייתי ברייתא ד"שבו איש תחתיו – אלו ארבע אמות" על יציאת עצמו קמיירי ולא בטלטול, אבל הוא הדין נמי בטלטול דארבע אמות דכלהו מהכא נפקי".

ועיין בפירוש רבינו חננאל שם (עירובין מח.). שהבחין בהו"א של השו"ט שלפי ר' יוחנן בן נורי במשנה (מה.) שמי שישן בדרך יש לו אלפים אמה לכל רוח, שאולי יש לו ג"כ היתר טלטול חפצים ברה"ר בכל האלפים אמה! וא"כ לפי הו"א זו, דין הוצאת חפצים ברה"ר תלוי בשיעור אלפים של תחומין. והוא מקביל לשיטת הרמב"ם שדין ד' אמות ברה"ר של הוצאה תלוי בד' אמות של תחומין. וז"ל רבינו חננאל (מח.): "אמר רבה מחלוקת להלך פי' אפילו רבי יוחנן בן נורי לא התיר לו אלא להלך אלפים אמה. אבל לטלטל דברי הכל ד' אמות אין טפי לא". לפי הבנת רבינו חננאל, כוונת רבה לאפוקי מההו"א להתיר העברת חפצים בכל האלפים אמה.

ובתשובה אחרת (סימן שי) ביאר בהרחבה שאין עוברין על איסור תחומין אלא במהלך ברשות הרבים, דומה למחנה ישראל במדבר. ואע"פ שהגמ' לא קבעה כן לגבי תחומין, ועל אף שאין רמז לתנאי זה בסוגיות דתחומין, הרמב"ם הוכיח כן מהלכות הוצאה, מהא דאין איסור העברת ד' אמות אלא ברה"ר: "איך יתכן להיות תחומין דאוריתא על פני מים שלא תדרוך בו כף רגל והוא כרמלית והם הנהרות כלם והמים בין היו מועטים בין היו רבים הם כרמלית והטלטול בהם אפי' באלף מיל אמנם הוא אסור מדרבנן. וכל שכן שזה לא יעלה בדעת בר בי רב דחד יומא שיהיה בהליכה במים אסור תחומין דאוריתא ממחנה ישראל שהוא רשות הרבים, והלא ידע שאסור הטלטול שיש בו חיוב סקילה אמרו בו המעביר ארבע אמות ברשות הרבים מקורה פטור לפי שאינו דומה לדגלי מדבר. כן בלי ספק המהלך י"ב מיל על פני המים המועטים פטור לפי שאינו דומה למחנה ישראל".²⁹

ועיין במאירי (עירובין לו.) שהביא שיטת הרמב"ם שאין עוברין על איסור תחומין אלא ביוצא דרך רשות הרבים, והמאירי תמה עליו מנא ליה לחדש דין שלא ראינו ולא מצינו בסוגיות דתחומין: "בתשובת שאלה כתבו שאף שנים עשר מיל אינה מן התורה אלא במהלך ברה"ר כמחנה ישראל. וזה תמה שכל שיצא מחוץ לתחום מה לי אם יצא דרך רה"ר או דרך כרמלית או רה"י כל שיצא חוץ מעבורה של עיר".³⁰

ברם עיין בשו"ת חתם סופר (חלק ו ליקוטים סימן צח) שביאר שהרמב"ם למד כן מדיני הוצאה, ושפיר יש ללמוד דיני תחומין מדיני הוצאה מכיון ששניהם נובעים מאותה גזה"כ דאל יצא איש ממקומו, ולכן דין אחד להם, ושייך למילף דיניהם זה מזה: "כ' מג"א סי' רס"ו משום

²⁹ ועיין בבית יוסף סימן תד שהביא תשובת הרמב"ם.

³⁰ וכן הוא במאירי בסוף פרק קמא דעירובין (יז): "ואף גדולי המחברי' כתבוה כן אלא שגדולי הדור כתבו משמם בתשובה שאינם מן התורה אלא אם מהלכם ברה"ר כמחנה ישראל וזה תמה שאם אמרו כמחנה ישראל לענין שיעור לא אמרוה שיהו לגמרי כן, ועוד שהרי מחנה ישראל רה"י היה ומחנה לוייה הוא שהיה רה"ר כמו שהתבאר בפרק הזורק ואף הם כתבו בתשובת שאלה שאין איסור תחומין בימים ובנהרות בין שיש בעומק המים מעט בין שיש בהם הרבה ולא נסתפקו בתחומין למעלה מעשרה אלא ביבשה ויש לפקפק בדברים אלו".

דבמים לכ"ע תחומין לאו דאורייתא והם דברי רמב"ם שהמציא כן מדעת עצמו בתשובה ... וכ' שם ק"ו השתא טלטול ד' אמות שהוא בסקילה איננה במים שהם ככרמלית מפני שאינו דומה לדגלי מדבר מכ"ש תחומין שהוא בלאו שלא יהי' נוהג בהילוך מים שאינו דומה לדגלי מדבר ע"ש וצריך ביאר מה ענין ק"ו לכאן ומה ענין זה לזה? אבל נ"ל פירושו דהרי הוצאה וה"ה העברה ד' אמות בר"ה דהלכתא גמירי האי שיעורי' מ"מ עיקרו נפקא מקרא אל יצא איש וכו' קרי בי' אל יוציא כמבואר ספ"ק דעירובין ותחומין נמי מהתם נפקא קרינן אל יצא איש ממקומו אלא אאזהרה דאל יוציא איכא סקילה ואאל יצא ליכא אלא לאו והשתא אם לענין סקילה מפרשי' מקומו מקום דגלי מדבר למעוטי מים שאינו דומה להם מכ"ש לענין תחומין דליכא אלא לאו דסמכינן אהך משמעות דמקומו ממש דדגלי אמרינן וזה נ"ל כוונת רמב"ם דהאי מקומו אי אפשר לפרש בשני ענינים וכיון דלענין סקילה מפרשים להקל מכ"ש לענין לאו".

יוצא לן לדעת הרמב"ם: לגבי דין טלטול ומעביר ד' אמות ברשות הרבים, הרמב"ם לומד דיני הוצאה מדיני תחומין. ולגבי דין רשות הרבים, הרמב"ם לומד דיני תחומין (שאינן איסור תחומין אלא ביוצא דרך רשות הרבים) מדיני הוצאה. וא"כ מבואר בדעת הרמב"ם שדיני הוצאה ותחומין משולבים זה בזה, ודיניהם תלויים זה בזה.³¹

ה. גדר איסור תחומין: איסור הליכה או מקום שביתה

בחלק ג' של מאמר זה עמדנו על הגדרת תחומין כמלאכה. בחלק ד' נתחנו את הקשר שבין תחומין להוצאה. בחלק זה נדון בהגדרת מעשה האיסור של תחומין, ואם האיסור מוטבע במעשה ההליכה או בעקירת

³¹ ועייין בהמשך דבריו שהציע החתם סופר לחלק בשאלה זו (אם אין איסור תחומין אלא ביוצא דרך רשות הרבים) בין תחום אלפים אמה לר"ע לתחום י"ב מיל לחכמים: "ולפי"ז היינו למאי דקיי"ל דתחומין אלפיים לאו דאורייתא אלא י"ב מיל הוא דאורייתא עפ"י הירושלמי דאל יצא ממקומו היינו שיעור מקום מחנה ישראל א"כ א"ש קו' הנ"ל וסברא נמי איכא היכי דילפי' שיעור כמות המקום מהתם שיהי' י"ב מיל ה"נ ילפינן איכות המקו' שיהי' יבשה ולא ים ונהר אבל לר"ע דס"ל אלפיים דאורייתא מקרא דאלפיים דלוי' מיתורא בעלמא עייין סוטה ריש פ' כשם אין מקום לקו' ודגלי מדבר לא נרמזו ולא הוזכרו שם ואין לחלק בין ים ליבשה".

ושינוי מקום. ובמיוחד לפי מה שנתבאר לעיל שתחומין הוא סוג של איסור הוצאה, יש לעיין באיזה מובן תחומין מוגדר כאיסור הוצאה.

והנראה לומר בזה, שב' דינים נאמרו באיסור הוצאה, הוצאת חפצים (שפרטיו תלויים בדין ד' אמות ברה"ר ובחילוף רשויות) והוצאת גופו (שתלוי בדין מקום ושיעור יציאה של תחומין).

ויש לעיין אם יש מחייב משותף לשני המימדים האלו של הוצאה. דשמא י"ל שהמחייב של שניהם הוא דין מעביר חפצים, אלא שגופו של אדם ג"כ מוגדר כחפץ ואסור להחליף מקומו (אלא שדין חילוף מקומו של גופו ודין עקירת גופו והנחת גופו מוגדרים על פי שיעורים וכללים שונים מדיני העברת חפצים בעלמא). או דילמא יש ב' מחייבים שונים: דין הוצאת החפצים שהוא דין בהעברה ושינוי מקומו של החפץ, ודין הוצאת גופו התלוי במעשה הליכה שעובר את הסף להיות טיול או מסע.³²

והנה כבר ראינו בחלק א' של המאמר ששני דינים נאמרו באיסור תחומין, דין מקום ודין יציאה, וכפי משמעות הקרא א. דשבו איש תחתיו וב. אל יצא איש ממקומו. דהנה דין מקום שייך גם למי שיצא מן התחום, שיש לו מקומו, היינו ד' על ד' או אם יצא לדיר או בנין יש לו כל הבנין, למרות שאסור לו לצאת ממקום זה כל שהוא. אולם דין יציאה ממקומו ושיעורו הוא דין אחר מדין מקום. ולכן מי ששבת וקנה שביתה במקום מסוים יש לו מקומו (ד' על ד', הבנין, העיר וכדומה), ונוסף על כך יש לו שיעור יציאה שיותר לו לצאת עוד אלפים אמה מן הגבול החיצוני של המקום שקנה שביתה בו. ועיין בתרגום יונתן שדקדק בחילוק זה שבין דין מקומו ודין יציאה ממקומו בפירושו לשמות טז: כט: "שרון גבר באַתריה... ולא יפוק אינש מאַתריה לטיילא לבר מתרין אַלפין גרמידי ביומא שביעאָה."

ויש לחקור אם עיקר האיסור של תחומין הוא עקירת ושינוי מקומו, דהיינו שישבות במקום מסויים ואסור לו לעקור משם בשבת למקום

³² ולפי צד זה צ"ל שמעשה הליכה אינו תלוי אך ורק במספר הפסיעות שפסע, שהרי מי שלא יצא מגבול התחום מותר לו לפסוע כמה פסיעות שרוצה, אלא תלוי הוא גם במרכיבים נוספים כמו המרחק שנסע וגם בכיוון ההליכה וכדומה.

אחר.³³ לפי"ז עיקר דין תחומין תלוי בהגדרת מקום, והשיעור של אלפים (או י"ב מיל) או שהוא חלק מהגדרת המקום, היינו שגבול אלפים אמה (או י"ב מיל) הוא נספח למקומו ונטפל לו כמגרשי העיר, או שהוא דין בעקירת מקום, שלא די בכך שיצא קצת ממקומו, אלא בעינן ריחוק מסויים כדי להגדירו כמי שנעקר ממקומו.³⁴

או דילמא עיקר דין תחומין הוא ההילוך ומעשה ההליכה, וריחוק של אלפים אמה (או י"ב מיל) הוא השיעור במעשה ההליכה שעובר את הסף

³³ ויש לעיין לפי"ז אם קנין שביתה הוא חלק ממצות תחומין, שיקנה שביתה במקום מסויים לשבות שם בשבת. לפי מהלך זה, איסור תחומין אינו מוגבל לאיסור יציאה ממקומו. אלא חלק מן המצוה הוא שיקנה מקום שביתה לשבת, ויקבע מקום שבו ינוח לאורך היום. ויש להעיר שבכמה מקומות מבואר שמי שלא קנה שביתה אין לו אלא מקומו של ד' על ד'. ומי שלא קנה שביתה אין לו אלפים אמה (או י"ב מיל) אלא הרי הוא מוגבל לארבע אמות שלו. ואפשר שהוא קנס של תורה למי שלא קנה שביתה מבעוד יום ולא קיים מימד זה של מצות תחומין. דהנה אי נימא שחלק ממצות תחומין הוא שיקנה שביתה בערב שבת כדי לקבוע מקום שביתתו – המקום שבו ינוח בשבת – אפשר שהתורה קנסה למי שלא עשה כן, ומגבילה אותו לארבע אמותיו. לדוגמאות לכך שמי שלא קנה מקום שביתה אין לו אלא ד' על ד', עיין במשנה עירובין מה. בשיטת החכמים שמי שישן בדרך ולא ידע שחשכה, שלא קנה שביתה כלל ולכן אין לו אלא ארבע אמותיו. וברש"י שם (ד"ה אין לו) ביאר "הואיל וישן היה לא נתכוון לקנות שביתה". ועיין גם בשולחן ערוך (אורח חיים תט: יא) במי שהיה בא בדרך וראה אילן במרחק ואמר שביתתי תחת אילן זה, אם לא היה יכול להגיע לשם מבעוד יום "לא יזוז ממקומו, שהרי עקר דעתו מכאן וגם שם לא קנה". כלומר, אדם זה לא קנה שביתה במקום רגליו, שהרי כיון לקנות שביתה תחת האילן, ולא קנה שביתה תחת האילן שהרי אי אפשר לקנות שביתה במקום שאינו יכול להגיע לשם מבעוד יום. וא"כ נמצא שלא קנה שביתה כלל, וממילא אין לו אלא ד' על ד'.

³⁴ עיין באור שמח (שבת כז) שכתב ששיעור תחום הוא דין בהגדרת מקומו: "ושני אלפים לכל רוח מקומו הוא, וכי יצא מהם הוי כיוצא ממקומו ולוקה... ומה שיש סביבו לכל צד קרוי מקומו עד י"ב מיל לדידן, או אלפים אמה לרע"ק".

וכן משמע מדברי הרמב"ם ריש פרק כז מהלכות שבת (הלכה א) שביאר ששיעור התחום הוא דין בהגדרת "מקומו": "היוצא חוץ לתחום המדינה בשבת לוקה שנאמר אל יצא איש ממקומו ביום השביעי, מקום זה הוא תחום העיר, ולא נתנה תורה שיעור לתחום זה אבל חכמים העתיקו שתחום זה הוא חוץ לשנים עשר מיל א כנגד מחנה ישראל, וכך אמר להם משה רבינו לא תצאו חוץ למחנה, ומדברי סופרים שלא יצא אדם חוץ לעיר אלא עד אלפים אמה אבל חוץ לאלפים אמה אסור, שאלפים אמה הוא מגרש העיר". הרי שתחום הוא העיר הוא דין בהגדרת "מקום".

להיות טיול או מסע שאסרה תורה. ולפי"ז דין מקומו אינו אלא היכי תמצוי כדי לקבוע נקודת המוצא שמשם מודדין שיעור פעולת ההליכה כדי לקבוע אם ההליכה עולה לרמה של איסור.³⁵

ועיין בדברי יחזקאל (סימן ז ס"ק ג) שחקר בכעין זה אם עיקר איסור תחומין הוא שינוי מקומו או מעשה הליכה שיעור מסויים. "דהנה יש לחקור ביסוד איסור תחומין דאל יצא איש ממקומו, אם האיסור הוא מצד עקירה ממקומו והיינו דהתורה אמרה שאלפים לכל רוח נעשה מקומו וחשיב כאלו דר בכל האלפים וכשעקר אח"כ מיקרי עוקר ממקומו³⁶... או דאפשר דמקומו לא נקרא אלא מקום שביתתו ממש היינו הד"א או העיר או מקום מחיצות דחשיב כד"א, והלאו דאל יצא אינו משום עקירת מקום כלל דבלא"ה היא חוץ ממקומו אלא דהיא מדין שיעור באיסור תחומין דאם הרחיק עצמו ממקום שביתתו אלפים עובר באיסור".

ובהמשך דבריו כתב הדברי יחזקאל (שם ס"ק טז) ביתר ביאור: "יש לומר ... דהאיסור ... הוא מצד עקירת מקום או ריחוק מקום ... כמו שנתבאר לעיל ... [או] ... ד[אין דינו] תלוי כלל בקנין מקום ואין סבת האיסור בא מצד עקירת מקום או ריחוק מקום, אלא כך הוא הדין דאיסור לזוז ממקום רגליו היינו הד"א דזהו חשיב מקום רגליו מקרא דשבו תחתיו, או מהעיר דחשיבה כד"א, ומשם אסור בהילוך להתרחק [שיעור מסויים], וההילוך בעצמותו הוא האיסור ולא מדין מקום כלל, ואף באדם מהלך

³⁵ ויש להעיר שכעין חילוק זה חקרו האחרונים באופן מקביל במלאכת הוצאה, בין חילוף רשויות, שעיקר המחייב הוא עקירת ושינוי מקום, לבין העברת ד' אמות ברה"ר, שעיקר המחייב הוא כל אמה ואמה. עיין לדוגמא בחידושי הגר"ח על הש"ס (כתובות לא). שחילק בין מעביר ד' אמות לחילוף רשויות לענין קים ליה בדרכה מיניה: "הגר"ח זצ"ל ... חילק בין זורק ד"א ברה"ר למוציא מרשות לרשות, דבזורק ד"א ברה"ר כל הד"א הם גורמי החיוב, ולכן מיפטר משום קלב"מ בזרק וקרע שיראין בהליכתו ... אבל במוציא מרשות לרשות אין עיקר גורמי החיוב אלא ההוצאה מרשות לרשות ואינו חייב אלא בעקירה והנחה, והם עצם גורמי החיוב".

³⁶ עיי"ש שכתב שכך היא דעת הרמב"ם: "וכמו שמרומז הך טעמא בדברי הרמב"ם (רפכ"ז מהלכות שבת) דאסור לצאת חוץ לתחום שאלפים הוא מגרש העיר ובכלל העיר היא יעו"ש. אולם נראה שיותר נכון לדייק ממה שכתב הרמב"ם "אל יצא איש ממקומו ביום השביעי, מקום זה הוא תחום העיר". משמע ששיעור התחום אינו דין ביציאה אלא דין בהגדרת מקומו.

שלא קנה שום מקום נמי קרינן אל יצא איש שיעור ג' פרסאות כמקומו דמחנה ישראל ... דעצם ההליכה הוא האיסור ואינו תלוי במקום כלל".

ונראה שכוונתו לחלק כנ"ל בין הבנת איסור תחומין כדין בעקירת מקום לבין הבנת האיסור כאיסור במעשה ההליכה יותר משיעור מסוים, שהליכה יותר משיעור זה הוה כמלאכה. והנה נראה שנחלקו הראשונים בזה, וכמו שנבאר להלן.

שיטת הספר הבתים

הנה עיין בספר הבתים (לא תעשה שכא) שביאר יסוד איסור תחומין מטעם עקירת מקום, שהתורה קבעה שלא יעקור מקומו בשבת ממקום שביתתו שהוא בביתו למקום עסקיו ומלאכתו: "כונת אזהרה זו לפי שההליכה אינה בכלל המלאכות ואלו לא נאסר זה אלא ביחוד, היה מותר ללכת בכל מקום שירצה, ואם כן בטלה כונת השביתה, כי לא יתעורר האדם במה שצריך להתעורר בענין השבת שהוא הולך לעסקיו. ולפי כונה זו באר ר' עקיבא (סוטה שם) אל יצא איש ממקומו שלא יצא חוץ לאלפים אמה, כי אלפים אמה הוא הנתן למגרשי הערים, ואם יוכל לצאת לחוץ ילך לעסקיו ויבטל כונת השביתה".³⁷ משמע שעיקר מצות תחומין הוא שלא ילך ממקומו למקום עסקיו. האיסור אינו מוטבע במעשה ההליכה כלל, אלא בזה שלא יעקור ממקום דירתו למקום עסקיו.

ועיין שם בהמשך דבריו מה שביאר לשיטת הירושלמי דשיעור תחום הוא י"ב מיל: "לפי פסק הריא"ף והר"ם ורוב מן הגאונים לא הוזהרנו מן התורה אלא לצאת חוץ לשל פרסאות כנגד מחנה ישראל. ותהיה הכונה בזה שאחד מן המחנה ילך מן הקצה, כי כל המדינה הוא מקום טיול מיוחד

³⁷ ובהמשך דבריו ביאר שלא אסרה תורה יציאה כל שהוא ממקומו, אלא יש אלפים אמה לכל רוח, דעד שיעור זה ההילוך הוא דרך טיול ועונג: "אמנם עד אלפים אמה דרך בני אדם לטייל והטיול הוא שמחת הנפש ותועלת גם כן למתעסקים בחכמה".

לא לכונת עסק".³⁸ משמע לדעתו, שהתורה אסרה יציאה חוץ מן המדינה כדי שלא יצא לעסקו.³⁹

שיטת הרמב"ן: יציאה בספינה והליכה בהיתר

מהרמב"ן בעירובין (מג.) משמע שעיקר המחייב של תחומין הוא עצם מעשה ההליכה, ולא עקירת מקום. הרמב"ן חידש שאין איסור יציאת חוץ לתחום אלא אם כן יצא על ידי הילוך רגליו. לדעתו, מי שיצא חוץ לתחום בספינה או בעגלה אינו עובר, שאין איסור תחומין אלא באדם המהלך ברגליו: "הליכתן בספינה בים בין למעלה בין למטה ודאי מותרת היא ... ואין אני קורא בזה אל יצא איש ממקומו כיון שלא הלך ג' פרסאות ברגליו שהרי הלוך הספינה אינו קרוי הלוך כלל, ותמה על עצמן הוא יושב ברשות היחיד שלו שהספינה רשות היחיד היא גבוה עשרה ורחבה ארבעה וכדאיתא בפרק הזורק ואתה חושש לו משום מהלך שלש פרסאות, איהו מינח נייח וספינה הוא דקא מסגיא, וחצר מהלכת היא ולא אדם מהלך כלל".

לדעת הרמב"ן איסור תחומין תלוי במעשה הליכה ברגליו. האיסור אינו תלוי בעקירת מקום כלל, אלא במעשה ההליכה. ולכן אי אפשר לעבור על איסור תחום כל שאינו הולך ברגליו, למרות שסוף כל סוף נעקר ממקומו על ידי הפלגת הספינה.

נוסף על כך, הרמב"ן דימה דין הליכה של י"ב מיל דתחומין לדין מעביר ד' אמות ברשות הרבים. כמו שהעברת ד' אמות אינה תלויה בתוצאה שהחפץ נמצא חוץ למקומו, כי עם במעשה העברת ד' אמות באיסור, כך בתחומין, לדעת הרמב"ן, מי שנמצא "חוץ למקומו" היינו חוץ לתחום אלפים או י"ב מיל, אינו מוגדר כחוץ לתחומו אלא אם כן יצא

³⁸ והוסיף: "גם כי בהליכת ג' פרסאות לא תבטל כונת השביתה, ורבים מהטיילים ילכו לטייל כשיעור זה להנהיג הבריאות".

³⁹ והנה לפי הספר הבתים יש לשאול, מה לגבי עסק שהוא תוך המדינה, בתוך התחום. ונראה שצ"ל שלא אסרה תורה הליכה לעסק שהוא תוך התחום, דכיון שהעסק בתוך המדינה, הליכה זו עדיין בגדר טיול של עונג, שכל המדינה הוא "מקום טיול מיוחד", ולכן לא אסרה תורה אלא הליכה למקום עסקו שהוא חוץ למקום היישוב.

בהילוך של איסור. אך כל שיצא בהיתר, כגון מי שיצא להעיד על הלבנה או לרפא את החולה, לא איכפת לן במה שהוא נמצא חוץ למקום שביתתו, ועדיין יש לאדם זה שיעור הליכה של ג' פרסאות. לפי הרמב"ן איסור תחומין אינו תלוי במה שהוא נמצא חוץ לתחומו, כי אם במה שהוא הלך ופסע ג' פרסאות באיסור. לאורך הקטע הרמב"ן חוזר ומדגיש שאיסור תחומין מותנה בהילוך של איסור.

וז"ל הרמב"ן (עירובין מג.): "וא"ת כיון שיש לחוש דילמא קנה שביתה בין השמשות במקומו בים דיש תחומין למעלה מעשרה והרי יוצא לו מחוץ לתחום שלש פרסאות אסור הוא מן התורה לצאת ברגליו חוץ לד"א, לאו מילתא היא דג' פרסאות בהלוך של תורה כארבע אמות של העברה ברשות הרבים כל שמעביר מתחלת ארבע לסוף ארבע באיסור חייב וכל שמהלך שלש פרסאות באיסור לוקה, הא בשלא הלך ואין ביציאתו חוץ לתחום איסור אין בהלוכו משום חיוב תורה עד שיהלך משם שנים עשר מיל. וגדולה מזו אמרו (ר"ה כ"ג ב') בראשונה לא היו זזין משם כל היום כולו התקין ר"ג הזקן שיהו מהלכין אלפים אמה לכל רוח ולא אלו בלבד אלא אף חכמה הבאה לילד והבא להציל מן הגייס ומן הנהר ומן המפולת הרי אלו כאנשי העיר ויש להם אלפים אמה לכל רוח, והרי העדים הללו הלכו שלש פרסאות עד מקום הועד שעל מהלך לילה ויום אחד מחללין את השבת, ואם היוצא חוץ למקום שביתתו שלש פרסאות על כל פסיעה ופסיעה הוא עובר מן התורה משום אל יצא איש ממקומו, אלו כיון שנעשית מצותן היאך ר"ג מתיר להם אלפים אמה והלא עוברין הם מן התורה בכל יותר מד"א, שהרי כבר הלכו שלש פרסאות חוץ למקום שביתה שלהם ומכאן ואילך בחמש אמות אני קורא בהן אל יצא איש ממקומו, וכי ב"ד מתנין לעקור דבר מן התורה, אלא בשב ואל תעשה, וזו התקנה ודאי דברי הכל היא ואפי' לרבי עקיבא ורבי מאיר שהם סוברין תחומין דאלפים אמה מן התורה, וש"מ אין לוקין על התחומין דבר תורה אלא במהלך שלש פרסאות באיסורי תחומין לדברי האומר כן או במהלך אלפים אמה באיסור תחומין לרבי עקיבא, הא אילו הלך בהיתר כל היום אף על פי שיצא לו לכמה חוץ מתחומו אינו חייב עד שילך מאותו מקום כשיעור תחומי שבת, וכל שכן היושב בספינה שאין הליכת הספינה בהיתר מתחשבת לו מן התורה ואין חיובו אלא אם כן הלך ממקום שיצא לשם כשיעור תחומין".

לדעת הרמב"ן ההילוך הוא האיסור, ומה שקובע הן לענין איסור תחומין והן לענין הגדרת חוץ לתחום לענין להיות מוגבל לדי' אמותיו הוא הילוך ברגליו. הרי שאיסור תחומין אינו נובע משינוי ועקירת מקום אלא ממעשה ההליכה ברגליו.⁴⁰

שיטת ספר החינוך

שרטטנו ב' דרכים בהבנת איסור תחומין. לפי הספר הבתים, עיקר האיסור הוא שינוי ועקירת מקום. לפי הרמב"ן, עיקר האיסור הוא מעשה ההליכה. ועיין בספר החינוך (מצוה כד) שנימק ב' נקודות הללו בהבנת איסור תחומין: "משרשי מצוה זו, שנזכור ונדע שהעולם מחודש ולא קדמון, כמו שכתוב בפירוש במצות שבת כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בם וינח ביום השביעי, על כן לזכור הדבר ראוי לנו שננוח במקום אחד, כלומר שלא נלך בדרך רחוק רק דרך טיול ועונג, ובהליכת שנים עשר מילין אין בו טורח רב".

ויש להסתפק בכוונתו, אם כוונתו להדגיש ש"לזכור הדבר ראוי לנו שננוח במקום אחד", וא"כ המצוה היא שלא לעקור מקומו בשבת, שכל אחד יקנה שביתה במקומו לשבת. או אם כוונתו להדגיש "שלא נלך בדרך רחוק רק דרך טיול ועונג, ובהליכת שנים עשר מילין אין בו טורח רב",

⁴⁰ ועיין באור שמח (שבת כז:א) שהשיג על הרמב"ן: "עוד מצאתי ל[הרמב"ן] ז"ל שהעיר, דלמ"ד אלפים אמה הוי מה"ת, ואם נימא דאם יצא מתחומו לוקה על כל אמה, ואין לו רק די' אמות א"כ איך התירו חכמים לעדים הבאין לקדוש החודש להלוך ב' אלפים לכל רוח, ויעו"ש שדעתו שאינו לוקה אלא אם יהלך שלש פרסאות באיסור תחומין, ואם הלך בהיתר אין זה מתחשב מהליכת האיסור, ובעינן שיהלך שלש פרסאות ברגליו באיסור יעו"ש. והנה הדוחק שיש בשיטתו ז"ל יראה כל מעיין, דא"כ אם יהלך אדם בהיתר כמו להציל וכי"ב עד סוף שלש פרסאות, ואח"כ יהלך חוץ לתחום הי"ב מיל באיסור אינו לוקה, אם לא דיהלך כל הי"ב מיל באיסור, ואפ"ה לוקה בהתראה על האמה האחרונה שיצא מחוץ התחום, וזה מוזר לכל מעיין".

אך מהמשך דברי האור שמח משמע קצת שהאיסור מוטבע במעשה ההליכה: "כמו שגדרה התורה את עם ישראל בשבת בשביתת גופו ממלאכה, כן גדרתו ג"כ בהליכתו, ואינו מן המושכלות אשר יוגדר הישראלי מלזוז זיו כ"ש, ולשומו כחבוש בבית האסורים, וגדר הש"י בהלוך יותר משלש פרסאות לכל צד, ולרע"ק ור"מ בלאפיים אמה".

דלפי"ז האיסור הוא במעשה ההליכה שיש בו טורח, כעין שיטת הרמב"ן. וצ"ע.

נפקא מינא בין הדרכים

עמדנו על שתי נפקא מינא בין ההבנות השונות באיסור תחומין: א. מי שיצא שלא על ידי הילוך רגליו, כגון שיצא בספינה או בעגלה. ב. מי שיצא בהיתר, כגון להעיד על הלבנה או מטעם פקוח נפש, אם מותר לו ללכת עוד י"ב מיל מעיקר הדין, כיון שיציאתו הראשונה לא היתה הילוך של איסור. דלדעת הרמב"ן מי שיצא באופנים אלו אינו עובר באיסור תחומין וגם אינו מוגבל לד' אמותיו אלא עדיין מותר לו ללכת שיעור תחום. בחלק זה, נסקור עוד נפקא מינא בין ההבנות השונות ביסוד איסור תחומין.

עירוב תחומין

נחלקו הראשונים אם עירוב תחומין מועיל למ"ד תחומין דאורייתא. הרמב"ן כתב, בתחילת דבריו (עירובין יז:), שעירוב תחומין לא יועיל למ"ד תחומין דאורייתא. מן התורה מקומו של אדם מוגדר על פי מקום שביתת רגליו, ואין אפשרות להגדיר מקומו ומקום שביתתו במקום אחר: "ויש לתמוה לדברי ר"ע כיון דאלפים אמה מן התורה הם, היאך עירוב מועיל לילך יותר, והרי העירוב הזה מועיל לענין של דבריהם והוא דומה לעירובי תבשילין ולעירובי חצרות שהוא מדבריהם, ובודאי שהמערב ברגליו אפשר שהוא מן התורה לפי שהוא קונה בין השמשות שביתתו במקום רגליו וכאן הוא מקומו וכאן הוא עירובו, אלא עירוב הפת איך מועיל מן התורה ומהיכן למד ר"ע היתר עירוב להקל על דברי תורה".⁴¹ ונראה שהרמב"ן אזיל לשיטתו בזה, דלדעתו עיקר איסור תחומין הוא מעשה ההליכה ברגליו, ולכן מקומו מוגדר ממקום רגליו, ומשם מתחילים לספור שיעור הילוך של ג' פרסאות (או אלפים אמה).

⁴¹ ולבסוף דבריו חזר קצת והציע: "אלא י"ל לדברי האומר תחומין דאורייתא, או שהעירוב הלכה למשה מסיני, או חכמים סבורין כיון שדעתו בכאן ואמר תהא שביתתו במקום פלוני עשאו ביתו, ומשם אני קורא אל יצא איש ממקומו".

אך ראשונים אחרים הבינו שגם למ"ד תחומין דאורייתא עירוב מועיל בו. לדעתם, יש אפשרות לקנות מקום שביתה על ידי עירוב, הגם שאינו במקום שביתה גופו ורגליו. לדעתם, אין שום הכרח לתלות מקום שביתתו במקום גופו ורגליו. וז"ל המאירי (עירובין לו.): "וקצת חכמי הדור ראיתי מפרשי' אף לשטתם שר' ינאי לדברי הכל אמרה ומשום דעירובי חצרות ענינם קל ביותר ואינו אלא היכר בעלמא שאלו היה טלטול מחצר לחצר אסור לגמרי לא היה ניתן בעירובי חצרות אבל עירובי תחומין שהם קנין בית לגמרי ושביתה גמורה ואף לדברי האומר דאורייתא עירוב מועיל בו לא פטרם לעקור שביתתם וזהו שהביאו זו של ר' חייא שתחומין דאורייתא אף ללקות עליהן ואעפ"כ עירוב מועיל בהן ואחר שהעירוב מועיל כל כך אין להקל בהם". ונראה שלשיטה זו, עיקר דין תחומין תלוי בשינוי מקום, ואינו קשור כלל למעשה ההילוך. ולכן הגדרת מקומו אינו תלוי אך ורק במקום שביתה רגליו, אלא הוא נקבע על ידי עירובו, ששם קבע מקום שביתתו.

וכעין זה ביאר הדברי יחזקאל (ז:טז), שלמאן דסובר שעיקר איסור תחומין הוא מעשה ההליכה, לא יועיל עירוב. אבל למאן דסובר שהוא תלוי בשינוי ועקירת מקום, עירוב יועיל להגדיר מקומו. אלא שלדעת הדברי יחזקאל שאלה זו גופא תלויה במח' התנאים והראשונים בהבנת שיעור התחום, אם הוא אלפים אמה או י"ב מיל, וכמו שנבאר לקמן: "ומעתה י"ל דלדין דליכא תחום אלפים דאורייתא אלא י"ב מיל ממילא לא מהני עירוב כלל להתיר לו בהילוך ג' פרסאות ממקום שהניח עירובו, ודוקא לענין אלפים שייך דין עירוב דכיון שהניח עירובו במקום אחר משחינן תחומו ממקום שקנה שם עירובו, דאזלינן בתר מקום פיתא והתם חשיב דירתו ומקומו, אבל בתחום די"ב מיל דעצם ההליכה הוא האיסור ואינו תלוי במקום כלל א"כ איך אפשר להתירו בהילוך ג' פרסאות לכלל צד ממקום עירובו, דהרי מ"מ הרחיק ג' פרסאות ממקום רגליו וזהו גוף האיסור, וכן מ"ש לעיל דמי שישב ביה"ש בסוף תחומו ויצא אמה א' בשבת חוץ מתחום לוקה אינו אלא בתחום אלפים דסבת האיסור הוא מצד קנין המקום, או מצד עקירת המקום או ריחוק המקום, ומשו"ה לא איכפת לן אם ליכא הילוך אלפים, אבל בתחום די"ב מיל אם יהיה ביה"ש בסוף י"ב מיל מעירו אינו חייב במה שיוצא חוץ לתחום דהרי ליכא איסור כלל כל שלא הלך בפועל י"ב מיל ממקומו דהיינו מקום רגליו וד"א שלו".

חזרה לתחומו

המנחת חינוך (מצוה כד) הביא בשם התוספות ישנים ביומא (סח. ד"ה בא, וכן הוא בריטב"א ובתוספות הרא"ש שם סז.) שאיסור תחומין הוא דוקא להתרחק ממקום שביתתו, אבל לחזור למקום שביתתו לאחר שיצא ממנו אינו אסור מן התורה. וביאר לפי"ז מה שמבואר ביומא שאיש העתי ששלח את השעיר יכול לחזור מן הצוק למרות שהוא כבר יצא חוץ לתחומו. והמנחת חינוך הסיק לפי"ז שבאמת אין איסור מן התורה לחזור למקום שביתתו כשיצא חוץ לתחום. האיסור הוא רק להתרחק ממקום שביתתו: "שוב האיר השי"ת את עיני ומצאתי בת"י הנדפסים בסוף המס' ד"ה בא כ' שם וז"ל ואומר רבי אפילו למ"ד תחומין דאורייתא כיון שלא היתה שביתתו שם קבוע מתחלת היום אם חוזר לו אין כאן איסור מה"ת ורבנן ל"ג בכה"ג עכ"ל. והנה עמדו בקושיא זו וחידשו דבר חדש דאיסור תורה הוא דוקא להתרחק מתחומו שהי' בתחלת שבת אבל בחזור אפי' ביותר מתחום דאוריית' אין כאן איסור תורה ממקום זה כיון דלא הי' שביתתו במקום זה מתחלת היום א"כ זכינו בדין זה דלוקין היוצא חוץ לתחום היינו מתחלת התחום שהי' שביתתו מבע"י והמהלך אפי' כמה פרסאות מתחלת ליל שבת בודאי לוקין על כל ד' אמות כמ"ש היינו במתרחק בכ"פ אבל אם יצא דרך משל אפי' י' פרסאות ואח"ז חזר אפילו יותר מג"פ אין כאן איסור תורה כיון דלא הלך הג"פ ממקום שביתתו בתחלת היום אין כאן איסור תורה והא דילפינן מקרא דשבו איש תחתיו שיש לו ד' אמות ל"ל דהתורה התירה להתרחק עוד עד ד"א אבל בחזרה אין כאן איסור תורה רק איסור דרבנן דגזרו על היוצא חוץ לתחום דלא יחזור כמבואר בש"ס ור"מ וש"ע והוא דבר חדש א"כ כל הדינים המבוארים בהבלעת תחומין ער"מ וש"ע נוהג ג"כ אפילו חוץ לי"ב מיל כי החזרה הוא רק דרבנן ועוד כמה דינים וכו'".

ועל כרחק שיטה זו סבורה שעיקר איסור תחומין תלוי בהגדרת ועקירת מקומו – שהתורה אסרה לו לצאת ולעקור ממקומו בשבת – אבל מותר לו לחזור. ואילו לדעת הרמב"ן ודעימיה שיסוד איסור תחומין הוא מעשה ההליכה, אין מקום לחלק בין מעשה הליכה של יציאה ממקומו לבין מעשה הליכה של כניסה למקומו.

קנין שביתה

כמו כן יש לדון במי שלא קנה שביתה כלל בין השמשות, אם אסור לו לילך יותר מג' פרסאות (או אלפים אמה). דהנה נחלקו הראשונים במי שהיה בספינה למעלה מעשרה בבין השמשות דלא קנה שביתה, אם הוא קונה שביתה כשמגיע למטה מי', ואז הוא מוגבל לשיעור תחום ממקום שירד לשם, או שמאחר ולא קנה שביתה בבין השמשות, שוב אין לו דין תחומין כלל ומותר לו ללכת בכל מקום.

דהנה עיין בריטב"א (עירובין מג. ד"ה בעי) שקבע שמי ששבת למעלה מי' קונה שביתה במקום שירד, והוא מוגבל לתחום אלפים ממקום שירד: "בעי רב חנניא יש תחומין למעלה מעשרה. פירוש ונפקא מינה שאם לא קנה שביתה בבין השמשות אלא למעלה מעשרה, דאי אמרת אין תחומין למעלה מעשרה יכול לילך בקפיצה או בספינה כמו שירצה וכשיעמוד בשום מקום לקנות שביתה יש לו אלפים אמה לכל רוח ... דכיון שלא קנו שביתה במים כלל שהוא למעלה מעשרה, כל שהגיעו ליבשה שם קונים שביתה".⁴²

אולם עיין בתוספות רבינו פרץ (עירובין מג. ד"ה אין) שחולק וסובר שכיון שאין תחומין למעלה מי' והוא שבת בספינה למעלה מי' בבין השמשות אזי אין לו דין תחומין כלל ומותר לו לילך בכל מקום שירצה בשבת: "אין תחומין. פי' ואם היה בין השמשות למעלה מי' ילך בשבת כל מה שירצה ... [ו]אע"ג דהלכו משחשיכה יותר מאלפים, מ"מ כיון שבשעת קניית עירוב דהיינו בין השמשות לא היו במקום ראוי לקנות שביתה, אם כן אין להם דינין דיוצא חוץ לתחום".

ואפשר שנחלקו ראשונים אלו ביסוד איסור תחומין כנ"ל, אם עיקר איסור תחומין הוא מעשה ההליכה או עקירת מקום. דהנה אי נימא שיסוד האיסור הוא מעשה ההליכה, מאי איכפת לן אם שבת למעלה מי', דכיון שעיקר דין תחומין הוא מעשה ההליכה, מדוע שלא נראה את המקום שירד לשם בשבת כנקודת המוצא של שיעור ההליכה. אך אי נימא שעיקר דין

⁴² וכן הוא דעת הרשב"א (מה: ד"ה ביו"ט) ורמב"ן (מג.) בדעת התוספות.

תחומין הוא עקירת מקום, אזי י"ל שכל שלא קנה שביתה בין השמשות שוב אין לו מקום שביתה וממילא אין דין עקירת מקום.

איסור תחומין בקידוש לבנה

יש לדון אם אפשר לעבור על איסור תחום בלי לצאת מהתחום כלל.⁴³ המהרי"ל (הלכות שבועות אות ז) הביא שאין לקדש את הלבנה במוצאי שבת שחל ביום טוב, וביאר שכשיוצא לקבל את הלבנה שהיא חוץ לתחום, הוה כאילו הוא בעצמו יוצא חוץ לתחום: "מהר"י סג"ל לא היה מקדש הלבנה בשום יום טוב שחל במוצאי שבת כגון חג השבועות כי חל א"ב. ויהיב טעמא כשם שיש תחומין למטה כך יש תחומין למעלה, וכשמקבל פני הלבנה כאילו יוצא לקראתה חוץ לתחום, ואין להקביל פני השכינה ביום טוב חוץ לתחום".⁴⁴

וכעין ביאור זה כתב הרמ"ע פאנו (סימן עח): "כי איתשיל בההיא דמסכת סופרים דתניא אין מברכין על הירח אלא במוצאי שבת כשהוא מבושם, אמאי בלילי שבת ויום טוב לא שהרי האדם יותר מוכן ומקודש להקביל פני שכינה. קדמונינו אמרו דחיישינן לדברי האומר יש תחומין למעלה מעשרה, וכן כתוב בספר אגודה, פירוש לדבריהם: כי גבהו שמים לרום מהלך ת"ק שנה מעומק הארץ הלזו, הנה הפלגת המרחק מן המרכז לעגולה גורם לקוים ישרים המרומים מכאן לשם ריחוק עצום ורב בין זה לזה בגובה שמים אפי' אין ביניהם אצל המרכז אלא כמלא נימה, וכשיראה האדם עצמו למעלה מעשרה בנקודה הנכחית על ראשו הנה בצאתו כלפי הירח לברך ליוצרה מחזי כיוצא חוץ לתחום".

ולכאורה שיטה זו, שמי שיוצא לקדש את הלבנה מוגדר כיוצא חוץ לתחום, אינה מובנת אם איסור תחומין נובע ממעשה הליכה, שהרי בקידוש לבנה אין מעשה יציאה ושיעור הליכה כלל. אך אי נימא שיסוד איסור תחומין הוא עקירה ממקומו, יש לומר שכשמקבל את הלבנה חוץ

⁴³ לעיל עמדנו בשיטת הרמב"ן אם יש איסור תחומין בלי מעשה הליכה. כאן הנדון הוא אם יש איסור תחומין בלי לצאת מן התחום בכלל.

⁴⁴ וכן הביא הרמ"א אורח חיים (תכ"ו:ב). ועיין בשבות יעקב ג:לא שהאריך לדון בשיטה זו. ועיין במהרי"ל מהדורת מכון ירושלים בשינויי נוסחאות אות ב.

לתחום הרי הוא כאילו עוקר ממקומו בזה שהוא "יוצא" לקבל את הלבנה שהיא חוץ לתחומו ומתייחס עם דבר שהוא חוץ לתחומו.⁴⁵

אם עובר על כל פסיעה חוץ לתחום

עוד יש לדון לגבי שיעור האיסור. האם מי שיוצא חוץ לתחום עובר רק ברגע שהוא חוצה את גבול התחום. או האם הוא עובר על כל פסיעה (או כל ד' אמות) שהוא פוסע. מדברי הרמב"ן (עירובין מג.) משמע שמי שהלך ג' פרסאות עובר על כל פסיעה ופסיעה שהוא ממשיך לילך. לדעתו, אין האיסור תלוי אך ורק בחציית גבול התחום, אלא הוא טבוע בכל פסיעה ופסיעה של מעשה ההילוך אחר שפג שיעור הליכתו בהיתר (שהוא ג' פרסאות): "על כל פסיעה ופסיעה הוא עובר מן התורה משום אל יצא איש ממקומו". ונראה שהרמב"ן אזיל בזה לשיטתו שעיקר איסור תחומין הוא מעשה ההליכה.

וכן יש לדייק ממה שדימה הרמב"ן (שם) איסור תחומין לאיסור מעביר ד' אמות ברה"ר דהוצאה: "דג' פרסאות בהלוך של תורה כארבע אמות של העברה ברשות הרבים כל שמעביר מתחלת ארבע לסוף ארבע באיסור חייב וכל שמהלך שלש פרסאות באיסור לוקה, הא בשלא הלך ואין ביציאתו חוץ לתחום איסור אין בהלוכו משום חיוב תורה עד שיהלך משם שנים עשר מיל". וכמו שהבין הגר"ח באיסור מעביר ד' ברשות

⁴⁵ עיין בשו"ת הרשב"א (חלק ד סימן מח) שתמה על שיטה זו: "מה שאמרת שמצאת לרב רבי משה דקוצי זלה"ה שאין מברכין ברכת הלבנה בלילי שבת דשמא יש תחומין למעלה מעשרה. והוי כמקבל פני רבו למעלה מעשרה. ושאלת מה אני אומר בזה, תשובה... לענין ברכת הלבנה לא ידעתי מה ענין זה של תחומין בברכת הלבנה. וכי אם לא היה באפשר להקביל פני רבו אלא ממרחק גדול שיהיה ביניהם לא יקבל פניו, ואם תאמר כן א"כ אף בחול לא יברך שאין המברך קופץ למעלה עד מקומה של לבנה. ועוד שגם המברך אינו מברך אל הלבנה אלא ליוצרה ברוך הוא. והוא יתברך אינו למעלה מעשרה ולא למעלה מן התחומין. שהוא למעלה מכל זה עליו רב. אלא שאנו כמקבלין פני השכינה. בדמיון הלבנה שברא ומחדשה בכל חדש ושאינה משנה את תפקידה".

ואפשר לפי מה שביארנו למעלה בדעת האוסרים, שמי "שיוצא לקראת" ומתייחס עם דבר שהוא חוץ לתחומו מוגדר כנעקר ממקומו אע"פ שלא יצא ממקומו, נראה שהוא הדין שאסור להקביל פני רבו ממרחק גדול בשבת.

הרבים, שאין האיסור תלוי בחילוף מקום של ד' אמות אלא בעצם מעשה ההעברה.⁴⁶

אמנם האור שמח (שבת כז:א) חולק על הרמב"ן וסובר שאין איסור תחומין על כל פסיעה שהוא פוסע חוץ לתחום אלא רק ברגע שהוא חוצה את גבול התחום. ועיי"ש שכתב שאין לדמות תחומין למעביר ד' אמות אלא למוציא מרשות לרשות של חילוף רשות: "ורמב"ן ז"ל נקיט דההולך בתחום הוי כמעביר ד' אמות ברשות הרבים, ולדין היוצא מחוץ לתחום הוי כמוציא מרשות הרבים לרשות היחיד, ולענ"ד ההולך בשוגג או במזיד מכרך לכרך שהוא יותר מי"ב מיל, ותו כי הולך אח"כ י"ב מיל מן הכרך שבא אלי' לוקה, אבל לא מסתברא שיהא לוקה על כל פסיעה שיצא חוץ לתחום".⁴⁷ לפי האור שמח אין איסור תחומין אלא בחציית הגבול שהוא נקודת העקירה ממקומו, ואילו לרמב"ן יש איסור על כל פסיעה ופסיעה יותר משיעור ג' פרסאות.

חצי שיעור

כמו כן יש לדון לגבי חצי שיעור באיסור תחומין. דלפי הרמב"ן ודעימיה, יש מקום להתחשב באיסור חצי שיעור, דהיינו איסור הליכה אפילו פחות מג' פרסאות. דהנה אי נימא דאיסור תחומין טבוע במעשה הליכה, ושיעור ג' פרסאות (או אלפים אמה) הוא רק שיעור ההליכה שאסרה תורה, אז אפשר להתחשב באיסור חצי שיעור בהליכה פחות מג' פרסאות (או אלפים אמה). אולם אי נימא שעיקר איסור תחומין הוא עקירה ממקומו, לכאורה אין מקום להתחשב באיסור הליכה כל שלא חצה את גבול התחום של "מקומו".⁴⁸

ועיין בדברי יחזקאל (סימן ז בהערה) שהביא מרב אחד שדן אם שייך לאסור תחום פחות מכשיעור מטעם חצי שיעור. והוכיח מהעובדה שלא

⁴⁶ עיין לעיל הערה 34.

⁴⁷ ועיי"ש שהביא סיוע לדבריו מדברי הרמב"ם: "וכן נראה ג"כ מלשון רבינו [הרמב"ם], היוצא חוץ לתחום המדינה לוקה כו', ולא כתב ההולך יותר מי"ב מיל לוקה, זה מורה כדברינו, ודו"ק".

⁴⁸ שהרי התורה קבעה גדר המקום, וחצי המקום אינו חצי שיעור של מעשה המלאכה.

מצינו בשום מקום איסור תחום פחות מכשיעור כדעת האור שמח שעיקר איסור תחומין הוא מטעם עקירת מקום: "הגה"ה ורב גדול אחד אמר להעיר ע"ז דאם נימא דאלפים הוא מדין שיעור א"כ גם פחות מאלפים ליתסר מדין חצי שיעור באיסורין ואף באיסורי שבת שייך ח"ש לאסור מדאורייתא ... וע"כ דאיסור אלפים הוא מדין מקום עכ"ד".

אולם עיין בשות חוות יאיר (סימן טו) שנשאל אם אסור לילך חצי שיעור מתחום, וז"ל השאלה: "פן אף בפחות מפרסה ג"כ אסור מפני דק"ל בכל איסורי דגם חצי שיעור אסור". החוות יאיר הביא כמה נימוקים להבהיר מדוע אין איסור חצי שיעור בתחומים. נימוקו הראשון הוא: "שאין לאסור חצי שיעור בדבר הנזכר שיעורו בתורה בפי' כגון טלטול ד' אמות דילפינן (פ"ד דעירובין נ"א ע"א ומ"ח ע"א) משבו איש תחתיו כתחתיו. או אלפים אמה ממגרשי הערים או ג' פרסאות מאל יצא איש דמחנה ישראל דאם התורה התירה בהדי' לא מצינו שרז"ל יאסרוהו מפני חצי שיעור ותחום אלפיים דשבת גזרו להרחקה ומצאו סמך עי' פ"ד דעירובין נ"א ולולי דגזרו בפירוש היה מותר בפחות מג' פרסאות. ויש לנו ראיי' נכונה מדברי הט"ז בי"ד ר"ס קי"ז. לפי מהלך זה, אין איסור חצי שיעור בדבר שהתורה קבעה שיעור האיסור בהדיה.

עוד כתב חוות יאיר (שם): "וכן אין ענין חצי שיעור בדבר שאין לו עיקור כלל בתורה". לפי מהלך זה, אין לאסור חצי שיעור בכל דבר שמקור האיסור אינו מפורש בתורה.

משמע מדברי חוות יאיר שמעיקר הדין יש מקום להתחשב באיסור חצי שיעור בתחומין. אלא שמסיבות צדדיות אין לאסרו – כיון שאינו איסור המפורש בתורה לדעתו, או שכיון שהתורה קבעה שיעור תחומין בפירוש אין לאסרו בפחות מכך. וא"כ משמע לדעתו שיסוד איסור תחומין הוא מעשה ההליכה, ולכן יש מקום להתחשב באיסור חצי שיעור פחות מגבול התחום. וכל זה שלא כדעת ה"רב גדול אחד" שהביא הדברי

יחזקאל שכתב שאין מקום להתחשב באיסור חצי שיעור בתחומים כיון שאינו אלא איסור שינוי מקום.⁴⁹

תחום בהמה וכלים

נוסף על תחום אדם מצינו איסור תחום לבהמה וכלים. שנינו בביצה (לז.) שבהמה וכלים קונים שביתה "כרגלי הבעלים", וכמו שביאר רש"י שם (ד"ה הבהמה) "הבהמה והכלים כרגלי הבעלים, אין אדם יכול להוליכה ביום טוב אלא במקום שבעליה יכולין לילך". ובש"ע איתא (אורח חיים שצז:ג): "כשם שאין אדם רשאי להלך בשבת וביום טוב אלא אלפים אמה לכל רוח, כך כליו ובהמתו אין יכול שום אדם להוליכם חוץ לאלפים אמה של בעליהם. ואם עירבו בעליהם לרוח א', אין שום אדם יכול להוליכם לרוח האחרת, אפילו פסיעה אחת, במקום שאין הבעלים יכולים לילך".

והנה המגן אברהם (תד:א) הביא מחלוקת המפרשים אם תחום בהמה וכלים הוא מן התורה: "הוי דאורייתא. ודוקא לאדם עצמו אבל כליו ובהמתו הוי דרבנן (רלב"ח כ"ח) ובר"מ אלשקר מ"א נראה שחולק בזה (כ"ה שצ"ז)". ועיין ברמב"ן (עירובין מג.). שכתב שתחום כלים מן התורה למ"ד תחום אדם מן התורה: "ובודאי כשתמצא לומר תחומין דאורייתא לאדם אף לכלים תורה הם".

ואפשר ששאלה זו קשורה בהגדרת יסוד איסור תחומין. דהנה אי נימא שאיסור תחום מוטבע במעשה הליכה, לכאורה קשה להרחיב את האיסור לבהמה וכלים. אך אי נימא שיסוד האיסור הוא עקירה ושינוי מקומו, מסתבר שאפשר להרחיב את האיסור לבהמה וכלים, שהרי גם הם קנו שביתה, ואסור לעקרם ממקומם. וכעין זה כתב הדברי יחזקאל (ז:כד): "כבר נתבאר בדברינו דתחום כלים דאורייתא שייך רק בתחום אלפים דהוא מדין עקירת מקום ומסוג מלאכה הוא. ומשו"ה יש לדמות תחום כליו לתחומי דהרי עוקרן ממקום שביתתן, אבל תחום די"ב מיל דעיקר האיסור

⁴⁹ ויש להעיר שלפי הראשונים הסוברים ששיעור תחום מדאורייתא הוא י"ב מיל, אפשר שתחום אלפים הוא סוג של איסור חצי שיעור לתחום די"ב מיל. ועיין לעיל הערה 11 בדברי הראשונים אם תחום אלפים הוה סייג לתחום י"ב מיל.

הוא מצד ההילוך אם כן אין לדמות כלל כליו לתחומו דאינו בגדר מלאכה כלל אלא שהוא מדין עונג שבת".⁵⁰

מקור האיסור וטיב האיסור

יש אחרונים שהציעו לחלק בשאלה הנ"ל, אם איסור תחומין הוא ביסודו מעשה ההליכה או עקירת מקום, בין השיטות השונות בגמ' לגבי מקור איסור תחומין ושיעורו. הדברי יחזקאל (ז:טז) כתב שאיסור תחום די"ב מיל הוא איסור במעשה ההליכה, ואילו איסור תחום דאלפים אמה הוא דין עקירת מקום: "יש לומר עוד דלש"ס דילן שונה דין י"ב מיל לרבנן מאלפים דר"ע, דהאיסור דאלפים הוא מצד עקירת מקום או ריחוק מקום כמו שנתבאר לעיל, דהא הקרא מתפרש לר"ע כפשוטו אל יצא איש ממקומו, הרי דעיקר האיסור הוא מצד שיוצא ממקומו ... אבל דין די"ב מיל אינו תלוי כלל בקנין מקום ואין סבת האיסור בא מצד עקירת מקום או ריחוק מקום, אלא כך הוא הדין דאסור לזוז ממקום רגליו היינו הד"א דזהו חשיב מקום רגליו מקרא דשבו תחתיו, או מהעיר דחשיבה כד"א, ומשם אסור בהילוך להתרחק ג' פרסאות, וההילוך בעצמותו הוא האיסור ולא מדין מקום כלל, ואף באדם מהלך שלא קנה שום מקום נמי קרינן אל יצא איש שיעור ג' פרסאות כמקומו דמחנה ישראל". אלא שלכאורה אין חילוק זה מוכרח.⁵¹

סיכום

במאמר זה דנו ביסוד איסור תחומין וגדרו. בחלק הראשון של המאמר הבחנו בין דין מקום לדין יציאה של איסור תחומין ועמדנו על השיעורים השונים של האיסור. בחלק השני, סקרנו את מגוון השיטות אם תחומין דאורייתא או דרבנן. בחלק השלישי, דנו אם תחומין נחשב כמלאכה. בחלק הרביעי, הוכחנו שתחומין והוצאה משולבים זה בזה,

⁵⁰ וצ"ע בשיטת הרמב"ן שלדעתו איסור תחום אדם הוא דין במעשה ההליכה. ואפשר שלדעתו חלוק דין תחומי אדם מתחומין בהמה וכלים למרות ששניהם מדאורייתא.

⁵¹ על כל פנים יש לדון שמא שני השיעורים הן מן התורה ויש ב' דינים באיסור תחומין: דין מקום ודין הליכה. ועיין לעיל הערה 11 מה שהבאנו מהחתם סופר על הירושלמי.

והצענו שאפשר שתחומין מוגדר כחלק וכענף ממלאכת הוצאה. בחלק החמישי של המאמר, עמדנו בהגדרת מעשה האיסור של תחומין ואם האיסור טבוע בעקירת מקום, כעין חילוף רשיות של הוצאה, או במעשה ההילוך, באופן קצת מקביל להבנת האחרונים במעביר ד' אמות ברה"ר.